

**ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР,
ОНЫҢ ІШІНДЕ АУТИЗМ СПЕКТРІНІҢ БҰЗЫЛУЫ
БАР БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН ЖЕКЕ ТҮЗЕТУ-БІЛІМ
БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫН ӘЗІРЛЕУ БОЙЫНША**

ӘДІСТЕМЕЛІК НҰСҚАУЛЫҚТАР

«SDU UNIVERSITY» МЕКЕМЕСІ

Алхатова Т.С., Кожгельдиева Л.Х.

**ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР,
ОНЫҢ ІШІНДЕ АУТИЗМ СПЕКТРІНІҢ БҰЗЫЛУЫ
БАР БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН ЖЕКЕ ТҮЗЕТУ-БІЛІМ
БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫН ӘЗІРЛЕУ БОЙЫНША**

ӘДІСТЕМЕЛІК НҰСҚАУЛЫҚТАР

Қаскелең, 2024

ОӘЖ 376

КБЖ 74.3

А54

Рецензенттер:

Лепешев Д. В. – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қазақстан Педагогика Ғылымдары Академиясының академигі, «Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» КеАҚ Педагогика және психология кафедрасының меңгерушісі.

Жанадилова К.Б. – PhD, «Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» КеАҚ Әлеуметтік және жасерекшелік педагогикасы кафедрасының қауымдастырылған профессоры.

Авторлар:

Алхатова Т.С. – Ақмола облысы білім басқармасының «Облыстық психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация» КММ басшысы, аккредиттелген ғылыми қызмет субъектісі, оқытушы зерттеуші, психология магистрі, дефектология бакалавры, сенсорлық интеграция жаттықтырушысы, «Қауымдастық деңгейіндегі оңалту» бағдарламасының халықаралық жаттықтырушысы.

Кожагельдиева Л.Х. – педагогика ғылымдарының магистрі, қоғамдық денсаулық сақтау магистрі.

«Ерекше білім беру қажеттіліктері бар, оның ішінде аутизм спектрінің бұзылуы бар балаларға арналған жеке түзету-білім беру бағдарламасын әзірлеу бойынша әдістемелік нұсқаулықтар» // Алхатова Т.С., Кожагельдиева Л.Х. – Қаскелең, 2024, - 115 б.

Оқу-әдістемелік нұсқаулықтарда аутистік мінез-құлықты зерттеу әдістемесінің заманауи мәселелері, аутизм спектрінің бұзылуы (АСБ) бар балалардың дағдыларын дамыту үшін жекелендірілген бағдарламаларды әзірлеу әдістері мен әдістері сипатталған, АСБ бар баланы тәрбиелеу мен оқытуда серіктес ретінде отбасының рөлі

мәселелері қозғалған. Ұсыныстар психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялардың, психологиялық-педагогикалық консультациялар кабинеттерінің, арнайы педагогтардың қызметкерлеріне арналған, сонымен қатар АСБ бар балалардың ата-аналарына пайдалы болады.

«SDU University» мекемесінің Ғылыми кеңесімен басылымға ұсынылды (№16 хаттама, 24 маусым 2024 ж.).

Бұл зерттеу: BR18574199 «Аутизм спектрінің бұзылыстары бар балаларды жан-жақты қолдау негізінде әлеуметтік-білім беру ортасына біріктіру: қиындықтар мен артықшылықтар» жоба шеңберінде Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті тарапынан қаржыландырылған.

ISBN 978-601-08-4249-6

МАЗМҰНЫ

ТЕРМИНДЕР МЕН АНЫҚТАМАЛАР	6
КІРІСПЕ	14
1. АУТИЗМ СПЕКТРІНІҢ БҰЗЫЛУЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ БОЙЫНША ҚАЗІРГІ ҒЫЛЫМИ ДҮНИЕТАНЫМДАР	17
2. АУТИЗМ ДИАГНОСТИКАСЫ, ДИАГНОСТИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАР ЖИНАҒЫ, ОТБАСЫНА КЕҢЕС	28
2.1 Аутизм спектрінің бұзылуы бар баланың отбасына кешенді көмек көрсетудегі психологиялық- медициналық-педагогикалық консультацияның рөлі	30
2.2 Аутизм спектрінің бұзылуы бар баланы тәрбиелеп отырған отбасына кеңес беру алгоритмдері	33
3. ABLLS-R БОЙЫНША НЕГІЗГІ СӨЙЛЕУ ЖӘНЕ ОҚУ ДАҒДЫЛАРЫН БАҒАЛАУ ӘДІСТЕМЕСІ	39
4. VB-MAPP (VERBAL BEHAVIOR MILESTONES ASSESSMENT AND PLACEMENT PROGRAM) БОЙЫНША НЕГІЗГІ СӨЙЛЕУ ЖӘНЕ ОҚУ ДАҒДЫЛАРЫН БАҒАЛАУ ӘДІСТЕМЕСІ	41
5. КОММУНИКАТИВТІК БҰЗЫЛЫСТАРЫ БАР БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ҚАЖЕТТІЛІГІ	43
6. БАЛАНЫҢ ОТБАСЫМЕН ЖӘНЕ ҚОРШАҒАН ОРТАСЫМЕН ЖҰМЫС	51
7. CST БАҒДАРЛАМАСЫ НЕМЕСЕ «БАЛАНЫ ДАМЫТУҒА ҮЙРЕТУ»	58
ҚОРЫТЫНДЫ	60
ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	62
А қосымшасы	66
В қосымшасы	69
С қосымшасы	72

ТЕРМИНДЕР МЕН АНЫҚТАМАЛАР

Адаптация – бейімделу, ағзаның жаңа жағдайларға үйренуі.

Абилитация – бұл әлі қалыптаспаған функциялар мен дағдыларды игеруге немесе дамытуға көмектесетін процесс.

Мүгедектігі бар адамдарды абилитациялау – бұл мүгедектердің тұрмыстық, қоғамдық, кәсіптік және өзге де қызметке қабілеттерін қалыптастыру жүйесі мен процесі. Абилитация жас балалардағы (әлеуметтік ортаға әлі бейімделмеген) еңбек ету, оқу және қоғам өміріне бейімделу мүмкіндігін жоғалтуға әкелетін патологиялық жағдайлардың алдын алу және емдеуде де қолданылады..

Баламалы және қосымша коммуникация — белгілі бір себептермен функционалдық сөйлеу қабілеті жоқ адамдарға арналған әртүрлі байланыс құралдарын, арнайы техникаларды, арнайы коммуникация жүйелерін қамтитын білім саласы.

Тәрбие мен оқытудың негізгі мектепке дейінгі жалпы білім беру бағдарламасы – мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының тәрбиеленушілеріне олардың жас және жеке психофизиологиялық ерекшеліктеріне сәйкес білім берудің міндетті минимум мазмұнын айқындайтын нормативтік құжат.

Бала дамуының негізгі деңгейі – әрбір оқушы меңгеруі тиіс және оның қалыпты психофизикалық дамуына қажетті ептілік, білімдер мен дағдылар жиынтығы.

Жетекші қызмет түрі – баланың өмірінің белгілі бір кезеңінде оның психикалық дамуына барынша ықпал ететін және оның дамуына жетекшілік ететін әрекет.

Вербалды – сөзбен, ауызша.

Воображение – адам ешқашан іс жүзінде қабылдамаған идеялар мен психикалық жағдайларды құрудан тұратын психикалық процесс.

Тәрбиелеу – жеке тұлғаның дамуына, оның қарым-қатынасына, ерекшеліктеріне, қасиеттеріне, көзқарастарына, сенімдеріне, қоғамдағы мінез-құлық тәсілдеріне мақсатты әсер ету процесі.

Тәрбиеленуші – мектепке дейінгі ұйымдарда, балалар үйлерінде және жетім балалар мен ата - анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған мектеп-интернаттарда мектепке дейінгі топтарда, мектепалды сыныптарда, мектептен тыс ұйымдарда мектепке дейінгі топтарда жалпы білім беретін, қосымша және арнайы бағдарламалар алатын бала.

Мектепке дайындық – жүйелі ұйымдастырылған мектепке сәтті көшуді қамтамасыз ететін үлкен мектеп жасына дейінгі баланың морфофизиологиялық және психологиялық ерекшеліктерінің жиынтығы.

Оқуға дайын болу – адам интеллектінің білімді игеру және ептілік пен дағдыларды игерудің туа біткен қабілеті.

Балалық шақ – туғаннан жасөспірімге дейінгі өмір кезеңі. Балалық шаққа нәресте (0-1 жас), ерте балалық шақ (1-3 жас), мектепке дейінгі жас (3-6-7 жас), бастауыш мектеп жасы (6-7 жас-10-11 жас) кіреді

Дидактикалық ойыншықтар – балалардың интеллектуалды және сенсорлық дамуы мен оқуына арналған ойыншықтар (ұя салатын қуыршақтар, пирамидалар және т.б.).

Нышандар – қабілеттердің қалыптасуының алғышарттары болып табылатын ағзаның, негізінен орталық жүйке жүйесінің анатомиялық-физиологиялық ерекшеліктері.

Тапсырма – белгілі бір шарттарда (мысалы, проблемалық жағдайда) берілген, осы шарттарды белгілі

бір тәртіпке сәйкес түрлендіру арқылы қол жеткізуге тиіс қызмет мақсаты.

Балалардың денсаулығы – бұл қоршаған ортамен тепе-теңдігімен және қандай да бір ауыр өзгерістердің болмауымен сипатталатын дененің жағдайы. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы денсаулықты дене, психикалық және әлеуметтік әл-ауқат жағдайы деп анықтайды.

Жақын даму аймағы/Проксимальды даму аймағы – баланың мұғалімнің минималды көмегімен ашылуы және дамуы үшін қолданылуы мүмкін нақты мүмкіндіктері.

Инклюзивті саясат – бұл ата-аналардың мектеп таңдауға құқығы болуы керек құқықтық саясат.

Оқытуды даралау – балалардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқу процесін ұйымдастыру. Ұжымдық оқу жұмысы жағдайында оқытудың жалпы міндеттері мен мазмұны шеңберінде жүзеге асырылады. Әр баланың әлеуетті мүмкіндіктерін іске асыру үшін оңтайлы жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Инклюзивті білім беру – баршаға білім берудің қолжетімділігін және барлық балалардың әртүрлі қажеттіліктеріне бейімделу тұрғысынан жалпы білім беруді дамытуды көздейтін жалпы үлгідегі ұйымға ерекше қажеттіліктері бар балаларды интеграцияланған оқыту процесі.

Интеграция – бұл жүйенің жекелеген сараланған бөліктері мен функцияларының тұтастай байланысу күйін, сондай-ақ осы күйге әкелетін процесті білдіретін ұғым.

Интерииоризация – сыртқы әлеуметтік қызметті игеру арқылы адам психикасының ішкі құрылымдарын қалыптастыру.

Педагогтің құзыреттілігі – педагогикалық жағдайларды талдау негізінде педагогикалық міндеттерді көре және тұжырымдай білу және оларды шешудің оңтайлы тәсілдерін табу.

Түзету – баланың жеке басының кез-келген кемшіліктерін түзету процесі.

Коммуникация — қарым-қатынастың вербалды және вербалды емес түрлері.

Өтемдеу – бұл баланың әлеуетті мүмкіндіктерін, қабілеттерін, қоршаған шындықта, қоғамда тиімді жұмыс істеуге мүмкіндік беретін ақпаратты өңдеу механизмін дамыту; оның ақауын өзіне және басқаларға көрінбейтін (байқалмайтын) етеді.

Түзету – дамыту технологиясы-психикалық және физикалық кемшіліктерді түзетуге, табысты әлеуметтенуді қамтамасыз ететін тұлғаның компенсаторлық тетіктерін дамытуға бағытталған оқу процесін жобалау және іске асыру.

Тұлға – адамды әлеуметтік қатынастарға араласуын сипаттайтын әлеуметтік маңызды белгілердің тұрақты жүйесі.

Тұлғаға бағытталған білім беру процесі – мұғалімнің тәрбиеленушіге жеке тұлға ретінде, өзіндік дамудың өзіндік саналы жауапты субъектісі ретінде және тәрбиелік өзара әрекеттесу субъектісі ретінде дәйекті қатынасы; мұғалімнің әр баламен және ұжыммен өзара әрекеттесудегі ұстанымын анықтайтын негізгі құндылық бағыты.

Әдістеме – дайын «рецепт», алгоритм сияқты кез-келген мақсатты әрекеттерді орындау процедурасы.

Нәрестелік (нәресте жасы) - бұл баланың туғаннан бір жасқа дейінгі кезеңі.

Мета-анализ (ағылшынша meta-analysis) - бір немесе бірнеше өзара байланысты ғылыми гипотезаларды тексеру үшін статистикалық әдістермен бірнеше зерттеу нәтижелерін біріктіру.

Моторика – адамға тән моторлық реакциялардың, дағдылардың, дағдылардың және күрделі моторлық

әрекеттердің жиынтығы. Жалпы, нәзік (қолмен) және артикуляциялық моторика түрлері бар.

Нейротиптік (бала) – бұл психикалық дамуында ауытқулары жоқ бала. Бастапқыда неологизм аутизм қауымдастығында аутизм спектрінің бұзылыстары жоқ адамдарға арналған белгі ретінде кеңінен қолданылды.

Білім беру – белгілі бір мәдениетке сәйкес келетін бейнені алу үшін адамға әлеуметтік тәжірибені беруді қамтамасыз ететін әлеуметтік тәжірибенің арнайы жазылған мәдени-тарихи нысаны.

Білім беру ортасы – білім беру мекемесінің ішкі өмірінің біртұтас сапалық сипаттамасы. Мекеме өз қызметінде шешетін, осы міндеттер шешілетін құралдарды таңдауда көрінетін, осы орта қол жеткізуге мүмкіндік беретін балалардың жеке, әлеуметтік және интеллектуалдық дамуындағы әсері бойынша мазмұнды бағаланады.

Оқыту – адамның оқу мазмұнын меңгеру жылдамдығы мен сапасының жеке көрсеткіштері. Оқыту-білім алушыға белгілі бір білім, дағдылар мен қабілеттерді беру мақсатында оған мақсатты және жүйелі әсер ету.

Оқығандық/жаттыққандық – белгілі бір мазмұндағы және қиындық деңгейіндегі тапсырмаларды сәтті орындау үшін қажетті кәсіптік қызметтің қандай да бір түріне дайындалу, істің мәнін түсіну, білім, дағдылар мен қабілеттерге ие болу.

Байланыс – қарым-қатынас орнату және жалпы материалдық немесе рухани нәтижеге қол жеткізу үшін олардың күш-жігерін үйлестіруге және біріктіруге бағытталған адамдардың өзара әрекеті.

Ерекше білім беру қажеттіліктері – физикалық немесе ақыл-есі кем балалар мен жасөспірімдерге, сондай-ақ қандай да бір себептермен мектепті бітіре алмаған

балаларға қажет қосымша білім беру іс-шаралары немесе қолдау.

Ашық жоспарлау – балалардың қандай да бір іс-әрекетке, тақырыпқа, құбылысқа немесе туындаған жағдайға қызығушылықтарын ескере отырып, тәрбие жұмысы тақырыбының шамамен жоспарлары мен мазмұнынан ауытқуға мүмкіндік беретін жоспарлау моделі.

Ынтымақтастық педагогикасы – мұғалімнің балалардың білім, білік және дағдының негізгі деңгейін меңгеруіне қойылатын талаптары балаларға міндетті түрде құрметпен қараумен, оқу мен дамуға көмектесумен ажырамас байланыста болатын педагогикалық қызметтің үлгісі.

Пәндік іс-әрекет – бұл процесте объектілерді пайдаланудың әлеуметтік дамыған тәсілдері игерілетін жас бала әрекетінің жетекші түрі.

Сабақтастық – даму процесінде жаңа мен ескінің арасындағы объективті қажетті байланыс; жаңаға дайындық қана емес, сонымен қатар қажетті және орынды ескіні сақтау және дамыту, процестің үдемелі дамуының негізі ретінде ескі мен жаңаның арасындағы байланыс.

Қолданбалы мінез-құлықты талдау – қажетсіз мінез-құлықты әлеуметтік маңызды мінез-құлыққа ауыстыру үшін заманауи мінез-құлық теориясын қолдануды қамтитын ғылыми пән. Бұл аутизмі бар және АСБ бар балалардың мінез-құлқын түзетудің ең тиімді әдістерінің бірі.

Психикалық даму – онтогенез барысында баланың психикасындағы сандық және сапалық өзгерістер процесі; баланың әлеуметтік-тарихи тәжірибені игеру процесі.

Ерте балалық шақ – бұл баланың бір жастан үш жасқа дейінгі өмір сүру кезеңі.

Оңалту (медициналық) – ауру немесе жарақат, адам ағзасының қалыпты психикалық және физиологиялық

функциялары (қажеттіліктері), оның еңбекке қабілеттілігі нәтижесінде бұзылған немесе толық жоғалған адамдарды барынша қалпына келтіруге немесе өтеуге бағытталған медициналық, педагогикалық, психологиялық және өзге де іс-шаралар кешені.

Рефлексия – адамның өзін, ішкі психикалық әрекеттерін, күйлері мен ерекшеліктерін, оның ішкі әлемін тану, оны басқалар қалай қабылдайтынын түсіну және басқалардың ықтимал реакцияларын ескере отырып, оның мінез-құлқын құру процесі.

Педагогикалық өзін-өзі талдау – мұғалімнің өз іс-әрекетін жетілдіру мақсатындағы рефлексиясының процесі мен нәтижесі.

Отбасы – ұрпақтар сабақтастығы, балалардың әлеуметтенуі, отбасылық құндылықтар мен мінез-құлық стереотиптерінің берілуі жүзеге асырылатын әлеуметтік тәрбие институты.

Сезімтал даму кезеңдері – бала өміріндегі кез келген психикалық функциялар барынша қарқынды және үйлесімді дамитын кезеңдер.

Скрининг – ауру жағдайларын анықтау мақсатында клиникалық симптомсыз адамдар тобын бастапқы тексеру жүйесі.

Әлеуметтік өзара әрекеттестік – бұл тұлға мен әлеуметтік ортаның өзара әрекеті.

Әуестілік – бір нәрсеге бейімділік.

Әлеуметтену – қарым-қатынас пен әрекетте жүзеге асырылатын жеке тұлғаның әлеуметтік тәжірибені игеру және белсенді жаңғырту процесі мен нәтижесі.

Әлеуметтік бейімделу – адамның қоғамға интеграциялану процесі, нәтижесінде өзін-өзі тану мен рөлдік мінез-құлықты, өзін-өзі бақылау және өзіне-өзі қызмет ету қабілетін, басқалармен барабар байланыстарды қалыптастыруға қол жеткізіледі.

Қабілеттер – бұл сол немесе басқа өнімді әрекетті табысты жүзеге асырудың шарты болып табылатын адамның жеке психологиялық ерекшеліктері. Оларға жеке білім де, дағды мен қасиеттер де, іс-әрекеттің жаңа тәсілдері мен әдістерін меңгеруге дайындығы да кіреді.

Білім беру стандарттары – арнайы нормативтік құжаттарда бекітілген оқыту мен тәрбиелеудің мақсаттары, білім беруге қойылатын міндетті талаптар. Стандарттар негізгі білім беру бағдарламаларының міндетті минимум мазмұнын, білім алушылардың оқу жүктемесінің шекті көлемін және бітірушілердің дайындық деңгейіне қойылатын талаптарды айқындайды. Психофизикалық дамуында кемістігі бар оқушылар үшін арнайы білім беру стандарттары белгіленуі мүмкін. Білім беру стандарттары негізінде әр түрлі оқыту технологияларына бағытталған оқу-әдістемелік құжаттар әзірленеді.

Ұсақ моториканы дамыту – саусақтардың ұсақ бұлшықеттерін дамыту, олармен үйлестірілген манипуляцияларды орындау қабілетін анықтайды.

Мақсат – бұл адамның іс-әрекеті бағытталған күтілетін нәтиженің саналы бейнесі.

КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасындағы нормативтік құқықтық актілер мен инклюзивті саясаттың шеңберінде Үкімет Даун синдромы, церебральды сал ауруы (ЦСП), сондай-ақ АСБ бар балалар сияқты ерекше білім беру қажеттіліктері бар (ЕБК) балалардың барлық өзекті мәселелерін зерттеуде. Скринингтік әдістерді қолдану арқылы денсаулық сақтау шараларын қабылдау, мысалы: пренатальды, неонаталдық, аудиологиялық, ерте даму скринингі, сондай-ақ офтальмолог дәрігердің мерзімнен бұрын туылған нәрестелердің скринингі, балалардың аурушандығының алдын алуға және мүгедектік көрсеткіштерін төмендетуге бағытталған; дегенмен 2008-2018 жылдар кезеңінде мүгедек балалардың үлесі 9,2%-дан 12,8%-ға дейін өсті.

Қолайлы орта құру, әлеуметтік жаңғырту, инклюзивті қоғамды қалыптастыру, әлеуметтік оңалту, оңалтудың техникалық құралдарымен, санаторий-курорттық емдеумен, гигиеналық құралдармен, жеке көмекшінің қызметтерімен қамтамасыз ету ұлттық жоспарды іске асырудың бір бөлігі ғана. Бүгінгі күні Қазақстан Республикасы Индустрия және жаңа технологиялар министрлігі Техникалық реттеу және метрология комитеті төрағасының 2013 жылғы 5 ақпандағы №64-НҚ бұйрығымен бекітілген Қазақстан Республикасының ҚР СТ 1525-2013 ұлттық стандартын ескере отырып, әлеуметтік маңызы бар объектілердің қолжетімділігін қамтамасыз ету бойынша жұмыс жалғасуда. Онда мүгедектігі бар адамдарға, оның ішінде мүмкіндігі шектеулі балаларға (мүгедек балаларға) жағдай жасау жөніндегі ережелер қамтылған [1].

Білім берудің қолжетімділігі «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңын іске асыру тұрғысынан мүгедек адамдардың құқықтарын танудың ажырамас бөлігі

және мүгедек балалар мен мүгедек адамдарға бала кезінен олардың білім беру қызметтерін алу кезеңінде олардың шығындарын мемлекет толық немесе ішінара өтейді. Жоғарыда аталған іс-шараларды енгізу алдымен әлеуметтік стигматизация мен кемсітушілікті жою арқылы инклюзивті қоғам құруды көздейді, бұл мүгедектерге қатысты қоғамдық сананың сәтті инновациясының жемісін береді.

Ғылыми әлем заманауи сын қатерлерді қабылдайды және психологиялық зерттеулердің басым бағыттарын және ЕБҚ бар балалардың даму заңдылықтарын зерттеумен айналысады.

Аутизм спектрінің бұзылуы (АСБ) — психологиялық даму бұзылыстарының клиникалық гетерогенді топ. АСБ шектеулі, стереотиптік, қайталанатын қызығушылықтар мен әрекеттер жиынтығымен, сондай-ақ әлеуметтік өзара әрекеттесу және қарым-қатынас тәсілдеріндегі сапалық ауытқулармен сипатталады. Бұл сапалық ауытқулар адамның барлық жағдайларда жұмыс істеуінің жалпы сипаттамалары болып табылады және ауырлық дәрежесі бойынша айтарлықтай өзгеруі мүмкін. Даму көбінесе ерте балалық шақтан қалыптан тыс болады және өмірдің алғашқы бес жылында сирек кездеседі.

АСБ алғашқы белгілері нәрестелік немесе ерте балалық шақта пайда болады; әртүрлі психикалық функциялар мен әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларының дамуының артта қалуы немесе кешігуі; әдетте, ауру ремиссиясыз өтпейді. Сонымен қатар, пациенттердің өмір бойы әлеуметтік қызметінде және мінез-құлқында ауытқулар бар [2].

АСБ соңғы онжылдықтарда шетелде де, Қазақстан Республикасында да әртүрлі сала мамандарының назарын көбірек аударды. Бұл мәселеге қызығушылық АСБ клиникалық зерттеу саласындағы белгілі бір жетістіктерге байланысты, бірақ практикалық терапия және

психологиялық-педагогикалық түзету мәселелері жеткілікті түрде зерттелмеген [3].

Бұл тақырып арнайы педагогика саласындағы мамандар мен ерекше білім беруді қажет ететін балалармен инклюзивті білім беру аясында жұмыс істейтін жалпы білім беретін мектептердің мұғалімдері үшін өзекті болып қала береді. Ұсынылған ұжымдық жұмыста аутистикалық мінез-құлықты зерттеу әдіснамасының заманауи мәселелері ашылған, АСБ бар баланы тәрбиелеу мен оқытуда серіктес ретінде отбасының рөлі мәселелері қозғалған.

1. АУТИЗМ СПЕКТРІНІҢ БҰЗЫЛУЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ БОЙЫНША ҚАЗІРГІ ҒЫЛЫМИ ДҮНИЕТАНЫМДАР

Ерекше қажеттіліктері бар балалардың дамуындағы көптеген дизонтогенетикалық проблемаларды шешуге, мысалы, ЦСА, Даун синдромы, сондай-ақ басқа аралас бұзылыстары бар балалар, қазіргі заманғы балалар популяциясында олардың әртүрлі жағымсыз құбылыстары бар нейробиология белсенді түрде көмектеседі. Нейробиология әдіснамалық көзқарасқа негізделген [4]. Түзету мен абилитацияның танымал және практикалық әдістерін Л.С. Цветковамен және оның шәкірттері Т.В.Ахутина және Н.М.Пылаева, А.А.Цыганюк, Н.К. Корсакова және Ю.В. Микадзе және т.б.әзірленген [5]. Семенович, Архипов сияқты авторлар баланың психикалық дамуын түзету мен қалпына келтірудің кешенді тәсілін қолдану қажет екенін дәлелдеді, мұндағы когнитивті және моторлық дағдыларды дамыту әдістері олардың өзара әсерін ескере отырып иерархияда қолданылуы керек (1-сурет) [6].

1-сурет. Баланың дамуын нейробиологиялық қолдаудың интегративті бағдарламасы [6].

ДДҰ АСБ бар балаларды абилитациялау мен оңалтуды 9 бағыт бойынша әмбебап сипаттама ұсынатын «жұмыс істеудің, тіршілік әрекеті мен денсаулығының шектеулерінің халықаралық жіктелуі» (ХЖК) тұрғысынан қарастырады: білім беру және қолдану, жалпы міндеттер мен талаптар, коммуникация, ұтқырлық, өзін-өзі күту, үй өмірі, тұлғааралық өзара іс-қимыл, негізгі өмірлік салалар (ойын), қауымдастықтардағы өмір [7]. ХЖК әмбебап классификациясы мүгедектігі бар әртүрлі балаларға, соның ішінде АСБ бар балаларға қолданылады. АСБ бар балалардың әлеуметтік жағдайларды және нақты өмірдегі әлеуметтік өзара әрекеттесулерді түсінуін жақсарту арқылы әлеуметтік құзыреттілікті дамытудың инновациялық әдістемесі Кэрол Грейдің еңбектерінде сипатталған.

Автор АСБ бар балаларға тәуелсіз болуға және отбасының күнделікті өміріне қатысуға көмектесу мақсатында **әлеуметтік хикаялар (Social narratives, SN)** арқылы жаһандық мақсатты көздейді. Кэрол Грей әзірлеген әдістемелердің тиімділігі білім беру саласында да, ғылыми зерттеулерде де практикалық қолдану саласында дәлелденді [8]. Steinbrenner, J.R. авторлары (аударғандар: Мартыхин И.А., Мудракова Т.А., Ермолаев И.Д.) «аутизмі бар балаларға, жасөспірімдерге және жас ересектерге арналған ғылыми негізделген тәжірибелер» атты еңбегінде 30 мыңнан астам дереккөзден аутизмге араласу бойынша зерттеулерді сипаттайтын 972-ден астам мақаланы зерттеп, жас ерекшеліктерін ескере отырып, ғылыми негізделген (дәлелді) тәжірибелер критерийлеріне сәйкес келетін (А қосымшасы) 28 әдісті анықтады және оларды пайдалану үшін мақсаттар мен оңтайлы жас кезеңдерін ұсынды [9]. Төменде осы әдістердің кейбірі берілген:

1. ABI (Antecedent-Based Interventions) немесе антецедентке негізделген араласулар функционалды мінез-құлық бағалауы арқылы анықталатын қалаған мінез-

құлықтың жиілігін арттыруға бағытталған және төмендегі суретте көрсетілген процедураларды қамтиды:

- білім беру іс-шараларын, материалдарын немесе кестелерін өзгерту;
- білім алушыларға оқу іс-шараларын/материалдарын таңдау мүмкіндігін беру;
- білім алушыларды алдағы сабақтарға дайындау;
- оқу қызметі барысында оқыту форматын, күрделілік деңгейін немесе тәртібін өзгерту;
- қосымша кеңестер беру немесе қосымша материалдарға қол жеткізу үшін қоршаған ортаны байыту;
- кеңестер мен нығайту кестесін өзгерту.

2-сурет. Қажетті мінез-құлықты арттыруға бағытталған әдістердің мысалдары

2. Баламалы және кеңейтілген коммуникация аймағы (Augmentative and Alternative Communication, ААС) вербалды емес, яғни ымдау тілін немесе әріптерді, сандарды нұсқау сияқты төмен технологиялық жүйелерді пайдалану, кейбір жағдайларда планшетті немесе телефонды пайдалану және т.б..

3. Мінез-құлық импульсін қолдануға негізделген араласу (BehavioralMomentumIntervention, BMI) – бұл баланың назарын оқу, әлеуметтену, қарым-қатынас процесіне аударуға және күшейту арқылы салаларға қажетті мінез-құлықты қалыптастыруға бағытталған стратегия.

4. Когнитивті мінез-құлық араласулар (CognitiveBehavioral/ InstructionalStrategies, CBIS) өз ойлары мен эмоцияларын талдауға негізделген; АСБ бар

балаларда оқыту стратегиясының нақты нұсқаулары арқылы әлеуметтік және академиялық дағдыларды меңгеру процесінде қолдау үшін пайдаланылуы мүмкін.

5. Баламалы, үйлесімсіз немесе басқа мінез-құлықты сараланған күшейту (Differential Reinforcement of Alternative, Incompatible, or Other Behavior, DR) – бұл қалаулы мінез-құлықты күшейтетін және қалаусыз мінез-құлықтан бас тартатын жүйелі процесс. Осы қажетті мінез-құлықты күшейту төмендегі суретте көрсетілген, онда жағымсыз мінез-құлық белгілі бір жағдайлар жасау арқылы қалағанға айналады.

3-сурет. Қажетті мінез-құлықты күшейту

6. Тікелей нұсқаулық әдісі (Direct instruction, DI) – хаттамаларды немесе сценарий бойынша сабақтарды қолданатын дәйекті оқу бағдарламасымен оқытудың жүйелі тәсілі. Мұғалім мен оқушы арасындағы диалогқа баса назар аударылады. Оқытылған адам алдыңғы деңгейді толық меңгергеннен кейін келесі деңгейге өтетіндей етіп құрылған.

7. Жеке блокты оқыту (Discretetrialtraining, DTT) – бұл дағдыларды жүйелі, бақыланатын және жүйелі түрде үйрету үшін қолданылатын жеке оқыту тәсілі. DTT белгілі бір басталуы мен аяқталуы бар қайталанатын көптеген сынақтармен сипатталады. Оқу сынағы тәжірибешінің мақсатты мінез-құлықты ынталандыруы және іс-әрекетке

нақты нұсқауы болған кезде басталады. Мадақтау және/немесе материалдық сыйақы қажетті дағдыларды немесе мінез-құлықты нығайту үшін қолданылады.

8. Дене жаттығулары (Exercise and movement, EXM) әртүрлі дағдылар мен мінез-құлыққа бағытталған физикалық белсенділікті және/немесе ерікті қозғалыстарды пайдалануды қамтиды. Жаттығулар демалуға берілген уақыты бар, жекпе-жек өнері, йога және белгілі бір моторика мен әдістер жиынтығына бағытталған басқа да саналы тәжірибелер бар спорт түрлері кіруі мүмкін.

9. Сөндіру (Extinction, EXT) – бұл қалаусыз мінез-құлықты азайту мақсатында шақыру / кедергі келтіретін мінез-құлықтың күшейтетін салдарын жою. Жою процедурасы мінез-құлық функциясын және оның одан әрі пайда болуын күшейте алатын салдарды дәл анықтауға негізделген; жойылумен (EXT) ұштастыра отырып, басқа тәжірибелермен бірге қолданылады, баламалы мінез-құлықты дифференциалды күшейтуді (DR) және мінез-құлық функциясын бағалауды (FBA) қамтиды. Этикалық көзқарастар мен балалардың құқықтарының бұзылуына байланысты жойылу әдісі артықшылықты әдіс емес.

10. Функционалды мінез-құлықты бағалау (Functional behavioral assessment, FBA) – тиімді араласу жоспарын жасау кезінде мінез-құлықтың негізгі функциясын немесе мақсаттарын анықтау үшін қолданылатын әдіс. FBA кедергі келтіретін немесе проблемалық мінез-құлықты сипаттауды, мінез-құлықты басқаратын алдыңғы және кейінгі оқиғаларды анықтауды және мінез-құлық функциялары туралы гипотезаларды өзірлеуді қамтиды.

11. Функционалды коммуникациялық тренинг (Functional communication training) – бұл жағымсыз мінез-құлықтарды неғұрлым сәйкес және тиімді қарым-қатынас мінез-құлықтары немесе дағдыларымен алмастыратын

тәжірибелер жиынтығы. Алдымен функционалдық мінез-құлықты бағалау (FBA) орындалады, содан кейін қиын мінез-құлық функциясын анықтау үшін функционалдық коммуникация тренингі (FCT), содан кейін АСБ бар білім алушыға сәйкес қарым-қатынас дағдыларын үйрету жүргізіледі.

12. Модельдеу (Modeling, MD) білім алушыға қажетті мақсатты мінез-құлықты көрсетуді қамтиды, білім алушы оны қайталай бастайды, бұл мақсатты мінез-құлықты меңгеруге әкеледі. Осылайша, оқушы бақылау арқылы оқыту арқылы мақсатты дағдыға ие болады.

13. Әуен негізгі элемент болып табылатын музыка арқылы (Music-mediated intervention, MMI) араласу. Музыкалық терапияны жоспарланған әндерді, әуендік интонацияны және/немесе ырғақты пайдалана отырып дайындалған музыкалық терапевт жүргізеді және басқа дәлелді тәжірибелерде мақсатты мінез-құлық пен дағдыларды негізгі оқытуға немесе орындауға қосымша болып табылады.

14. Табиғи ортада оқыту (Naturalistic intervention, NI) – бұл қоршаған ортаны ұйымдастыруды және онымен өзара әрекеттесу әдістерін қамтитын тәжірибелер жиынтығы, олар күнделікті өмірде қолданылады: оқушының сыныптағы қызметі немесе үй ортасы. Бұл тәжірибелер өзара әрекеттесуді табиғи түрде күшейтетін және сәйкес келетін күрделі дағдыларды қалыптастыру арқылы оқушылардың мүдделеріне негізделген белгілі бір мақсатты мінез-құлықты ынталандыруға арналған.

15. Ата-аналардың араласуы (Parent - Implemented Intervention, PII) – ата-аналар өз баласымен жұмыс жасайтын негізгі адамдар болып табылады. Тәжірибешілер ата-аналарды үйде немесе қоғамдық кеңістікте жеке немесе топтық форматта оқытады. Ата-аналарды оқыту әдістері әртүрлі, бірақ дидактикалық нұсқауларды, талқылауларды,

модельдеуді, коучингті немесе жұмысты бағалауды қамтуы мүмкін.

16. Құрдастардың араласуы (Peer-based Instruction and intervention, PBI) құрдастарының көмегімен жүзеге асырылады, әлеуметтік өзара әрекеттесу оқытудың анықтаушы белгісі болып табылады. Көбінесе, бірақ әрдайым емес, оқушының құрдасы – сол жастағы нейротиптік бала.

17. Кеңестер (Prompting, PP) студенттерге белгілі бір дағдыларды қолдануға көмектесетін қолдауды қамтиды. АСБ бар адамдарға мақсатты мінез-құлықты немесе дағдыларды игеруді жеңілдету үшін ауызша, жест-ишара немесе физикалық көмек көрсетіледі. Кеңестерді әдетте ересектер немесе құрдастар білім алушы қалаған мінез-құлықты көрсеткенге дейін немесе көрсеткен кезінде береді.

18. Қолдау (Reinforcement, R) – оқушының осы дағдыны немесе мінез-құлықты болашақта пайдалануын арттыратын дағдыны немесе мінез-құлықты көрсеткеннен кейін салдарларды қолдану. Қуаттауға позитивті қуаттау, теріс қуаттау (жазалаудан басқа), шартсыз қолдау және жетон беру арқылы экономикасы (қалаған мінез-құлық/дағдыны көрсеткені үшін жетондарды, белгішелерді және т.б. беру) кіреді.

19. Реакцияны тоқтату/қайта бағыттау (Response interruption / redirection, RIR) қажетсіз мінез-құлық пайда болған кезде анықтаманы, түсініктемені немесе басқа алаңдаушылықты енгізуді қамтиды. Бұл оқушының назарын кедергі келтіретін мінез құлықтан алшақтатады және оның пайда болу жиілігінің төмендеуіне әкеледі. RIR негізінен қайталанатын, стереотиптік және/немесе өзіне зиян келтіретін мінез-құлықты жою үшін қолданылады.

20. Өзін-өзі басқару (Self-management, SM) – оқушыларды өз мінез-құлық өз бетінше реттеуге үйрететін

іс-шаралар кешені. Өзін-өзі бақылау қолайлы және орынсыз мінез-құлықты ажыратуға, өз мінез-құлқын бақылауға және жазуға және барабар мінез-құлық үшін өзін-өзі нығайтуға үйретуді қамтиды.

21. Сенсорлық интеграция (Sensoryintegration, SI) – адамның өз денесінен және қоршаған ортадан, соның ішінде көру, есту, тактильді, проприоцептивті және вестибулярлық сенсорлық ақпаратты өңдеу және ішкі интеграциялау қабілетіне бағытталған теория мен практика.

22. Әлеуметтік дағдыларды оқыту (social skills training, ST) – білім алушыларға басқалармен дұрыс және сәтті қарым-қатынас жасауды топтық немесе жеке оқыту. Ол құрдастарымен, отбасымен, әріптестерімен, қоғамдастық мүшелерімен және романтикалық серіктестермен қарым-қатынасты қамтуы мүмкін.

23. Тапсырма-талдау (Taskanalysis, TA) – бұл дағдыны үйрету үшін күрделі немесе «тізбектелген» мінез-құлық дағдысын кішірек құрамдас бөліктерге бөлу процесі. Оқушыны бүкіл дағды игерілгенге дейін (тікелей тізбек) бірте-бірте жеке тізбек қадамдарын орындауға үйретуге болады немесе оқушы соңғы қадамнан бастап және бүкіл тапсырма басынан бастап (кері тізбек) игерілгенге дейін бірте-бірте дағдының басына оралу арқылы жеке қадамдарды орындай алады.

24. Технологияларды қолдану арқылы оқыту және араласу (Technology-aided instruction and intervention, TI) – бұл технология араласудың орталық элементі болып табылатын тәжірибе. Интервенцияларда әртүрлі технологияларды қолданудың жылдам өсуін ескере отырып, бұл дәлелдемелік база оқушыға дағдыны үйрету немесе орындау үшін арнайы әзірленген немесе пайдаланылатын технологияларды қосуға көбірек бағытталған.

ТЕАССН терапиясы АҚШ-тың кейбір штаттарында және бірнеше Еуропа елдерінде мінез-құлық тәсілінің бөлігі ретінде үкіметтік бағдарлама ретінде қолданылады. **ТЕАССН терапиясы** – механикалық оқыту, кеңістікті аймақтарға бөлу арқылы құрылымдық оқыту арқылы сыртқы әлеммен өзара әрекеттесудің стереотиптік нысандарының көбірек санын қалыптастыру, олардың әрқайсысында бала жеке дағдылар мен қабілеттерді меңгереді. Бұл дағдыларға мыналар жатады:

1. Академиялық білім
2. Күнделікті өмірге бейімделе білу;
3. Әлеуметтік дағдылар мен қалада бағдар табу;
4. Қарым-қатынас, диалогты қолдай білу.

25. Мінез құлық терапиясы баланың мінез құлқы мен оқуын біртіндеп барлық бағытта өзгертеді дағдыларды қалыптастырады. Оқытудың бұл тәсілі табиғи ортаны пайдаланады, ал ынталандыру мен күшейту баланың күнделікті ортасымен, қызығушылықтарымен және әрекеттерімен байланысты [10].

26. Уақытты кейінге қалдыру (Time delay, TD) – оқу кезінде кеңестерді жүйелі түрде пайдаланудан бас тарту үшін қолданылатын тәжірибе. Бұл процедура бастапқы нұсқаулық пен қосымша нұсқаулық немесе кеңес арасындағы қысқа үзілісті қамтамасыз етеді. Дәлелді зерттеулер уақытты кейінге қалдырудың екі түріне бағытталған: прогрессивті және тұрақты. Прогрессивті уақытты кейінге қалдыру кезінде нұсқаушы нұсқаулық пен оқушыдан жауап алу үшін пайдаланылуы мүмкін кез келген кеңестер арасындағы үзіліс уақытын біртіндеп арттырады. Студент шеберлікті қолдана білген сайын, оқыту нұсқаулар мен кеңестер арасындағы күту уақытын біртіндеп арттырады. Нұсқаулық пен кеңес арасындағы тұрақты уақытша кейінге қалдыру әрқашан белгіленген уақытты пайдаланылады.

27. Бейне модельдеу (Video modeling, VM) – бұл оқушыға мақсатты мінез-құлықты немесе шеберлікті жазу және көрсету үшін бейне технологиясын қолданатын оқыту әдісі. Оқушы бейне көрсетілімін көреді, содан кейін мақсатты әрекетті дәл сол кезде немесе кейінірек орындайды. Бейне модельдер ересектер, құрдастар немесе студенттің өзі болуы мүмкін. Бейнелер сонымен қатар «басқа көзқарасты» модельдеу, бейне сұраулары және бейне кері байланысын қамтуы мүмкін.

28. Көрнекі қолдау (Visual supports, VS) – әрекет, күн тәртібі, күту және/немесе дағдыларды көрсету туралы ақпарат беретін арнайы белгілер. Көрнекі қолдау көбінесе басқа тәжірибелермен біріктіріледі, мысалы, кеңестер (PP) және қуаттау (R), олар көптеген күрделі немесе жүйелі араласуларға енгізілген. Көрнекі қолдаудың кейбір мысалдары визуалды кесте, сабақ кестесі және жұмыс әрекеттері болып табылады; графикалық ұйымдастырушылар, көрнекі белгілер және сценарийлер.

29. JASPER бағдарламасы бірлескен зейінді, символдық ойынды, қатысуды және реттеуді дамытуға бағытталған (**Joint Attention, Symbolic Play, Engagement, and Regulation [JASPER]**). Бұл бағдарлама АСБ бар балаларға тән негізгі қиындықтармен жұмыс істейді. JASPER – даму психологиясына негізделген натуралистік мінез-құлық араласулары санатына кіретін әлеуметтік коммуникация саласындағы мақсатты модульдік араласу. JASPER араласуының мақсаты – баланың басқа адамдармен (бірлескен назар және қатысу) және объектілермен (ойын дағдыларын дамыту арқылы) өзара әрекеттесуін жақсарту [11].

Когнитивті белсенділіктің миды зерттеу орталығының қызметкерлері абилитация және оңалту бойынша жоғарыда аталған барлық тәжірибелер мен теориялар баланың Имитациялық қабілеттеріне, аутизм

спектрімен қарым-қатынас дағдыларына жауап беретін айна нейрондарының қалыптасуына ықпал етеді және эмоционалды ландшафт теориясын түсіндіреді деп санайды [12].

Көбінесе балалар уақтылы абилитациялық және оңалту көмегін алмайды. Бұл неғұрлым күрделі, ұзаққа созылатын және кейінірек тиімді емес араласуларға толы. Балалардың қажетті дамуын қамтамасыз ету үшін ерте араласу қажет. Балалардың құрдастарымен және басқа балалармен оңай байланыста болуы үшін мектеп жасына дейінгі балаларға арналған бағдарламалар қажет. Әлеммен қарым-қатынас орнатуға көмектесетін жасөспірімдерге арналған бағдарламалар қажет.

Ерте араласу тұжырымдамасы абилитация мен оңалту нәресте кезінен басталады деп болжанады. Бұл бағдарламаларда басты рөл отбасына, әсіресе, анасына жүктеледі. Зерттеулер ерте араласу бағдарламаларының жоғары тиімділігін көрсетеді, барлық балаларда оң динамикалық өзгерістер байқалады, балалардың жартысында функциялар қалыпты даму кезіндегідей қалпына келеді [13].

2. АУТИЗМ ДИАГНОСТИКАСЫ, ДИАГНОСТИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАР ЖИНАҒЫ, ОТБАСЫНА КЕҢЕС

Бесінші редакцияға сәйкес АСБ диагнозын қою критерийі АПА әзірлеген психикалық бұзылулардың диагностикасы мен статистикасы бойынша нұсқаулық екі топтан кемінде бес белгінің болуы (7-сурет), сонымен қатар, бірінші топтан үшеуі де, екінші топтан кем дегенде екеуі де болуы керек [14].

4-сурет. Аутизм спектрінің бұзылуын анықтау критерийлері

Жоғарыда көрсетілген критерийлерге қосымша, баланың мінез-құлқы АСБ-ның қатар жүретін DSM-5

негізгі ерекшеліктерін және онымен байланысты проблемаларды көрсетуі мүмкін:

- Әлеуметтік фобиялар;
- Агрессивтілік;
- Назар тапшылығының гиперактивтілігінің бұзылуы;
- Әлеуметтік коммуникацияның бұзылуы;
- Қайталанатын немесе шектеулі мінез құлық;
- Обсессивті-компульсивті бұзылыс;
- Интеллектуалды бұзылулар;
- Қозғалыс бұзылыстары, эпилепсия, ұйқының бұзылуы;
- Сөйлеу бұзылыстары.

АСБ диагностикалық құралдарының бірі Сюзан Майес жазған «аутизм спектрінің бұзылуының сауалнамасы» [15] CASD (ChecklistforAutismSpectrumDisorder). 2015, Giunti O.S. OrganizzazioniSpeciall-Firenze. Сауалнамада қазіргі немесе бұрынғы белгілердің жалпы санының 1 ден 30 ға дейінгі диапазоны қарастырылған. Сұрақтар келесілерді зерттеуге байланысты бөлінеді:

- Әлеуметтік өзара әрекеттесу проблемалары;
- Обсессивті әрекеттер;
- Дене сезімталдығының бұзылуы;
- Қарым-қатынас пен дамудағы ауытқу;
- Көңіл-күйдің бұзылуы;
- Назар аудару және қауіптен сақтанудың бұзылуы проблемалары.

Анамнезді жинап, онтогенездегі баланың дамуын зерттей отырып, АСБ бар баланы тәрбиелеп отырған баланың ата-анасынан (занды өкілдерінен) неғұрлым сенімді ақпарат алу ұсынылады, сонымен бірге тиімділік үшін мұғалімдер де сауалнама жүргізуі керек. Бұл клиникалық маманға баланың мектептегі, балабақшадағы

басқа балалармен әлеуметтік өзара әрекеттесуі туралы ақпарат жинау кезінде аурудың жан-жақты көрінісін алуға мүмкіндік береді.

Сауалнама нәтижелері бойынша CASD интерпретациясы ұпайлардан тұрады, сондықтан егер алынған ұпайлар 15-тен 30-ға дейін болса, онда нәтиженің мәні аутизм диапазонын көрсетеді, 11-ден 14-ке дейін шекаралық жағдай, балалар қауіпті аймақта және одан әрі диагностиканы қажет етеді, 7 және одан төмен балл қалыпты диапазонның нәтижесі.

«ADOS-2 аутизміндегі диагностикалық зерттеу жоспарын» және «Аутизмді диагностикалауға арналған сұхбат – қайта өңделген (ADI-R)» бірге қолдану «алтын стандартқа» ең жақын АСБ көріністерін диагностикалаудың нұсқаулық әдістерінің бірі болып табылады [16]. Сонымен қатар, бұл әдістердің сезімталдығы мен ерекшелігі жоғары Т. Falkmeretal. [16].

2.1 Аутизм спектрінің бұзылуы бар баланың отбасына кешенді көмек көрсетудегі психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияның рөлі

Психо-медициналық-педагогикалық консультация (ПМПК) — бұл әртүрлі ЕБҚ бар барлық балаларды, соның ішінде Даун синдромы, интеллектінің сақталуы және төмендеуі бар церебральды сал ауруы, туылғаннан бастап 18 жасқа дейінгі аралас аурулары бар балаларды тексеретін және кеңес беретін ұйым. ПМПК сонымен қатар ЕБҚ және білім алудың арнайы шарттарын бағалайды, білім беру бағдарламаларын жасайды және балаларды арнайы психологиялық-педагогикалық көмекке бағыттайды.

ПМПК-да диагностикалық-консультациялық қабылдау 2 кезеңнен тұрады:

- баланы диагностикалық тексеру;

- ата-аналарға кеңес беру.

ПМПК мамандарының ЕБҚ бар баланың отбасына кеңес беруі демократиялық үлгіге негізделуі керек және келесі міндеттерге негізделуі керек:

баланың отбасы алдында әлсіз, бұзылған ғана емес, сонымен бірге оның психикалық дамуының күшті жақтарын ашып көрсету, бар ауытқуларды жеңуде оның әлеуетті мүмкіндіктері мен резервтеріне назар аудару, сонымен бірге баланың даму перспективалары туралы ата-аналардың үміттерінің шынайылығын нақтылау;

ата-аналарға және барлық отбасы мүшелеріне баланың мәселелерін шешуде өздерінің құзыреттіліктерін, күштері мен мүмкіндіктерін көрсету;

баланың ерекшеліктері мен мүмкіндіктеріне сәйкес оқытудың барабар жағдайларының қажеттілігін түсіндіру;

отбасының медициналық және әлеуметтік-психологиялық құзыреттілігін, баламен қарым-қатынас жасау дағдыларын, баланың проблемаларын және оларды шешу жолдарын бірлесіп талқылау арқылы жалпы тәрбиелік хабардарлықты арттыру;

баланың тағдыры үшін ата-ананың жауапкершілігін қабылдауға, оның проблемаларын жеңуге, бала мен отбасы туралы өмірлік маңызды шешімдерді саналы түрде таңдауға ықпал ету.

Отбасылық кеңес берудегі маңызды аспект кеңес берілетін тұлғаның жеке басын құрметтеу принципін ұстану болып табылады, оған келесілер арқылы қол жеткізуге болады.:

- диагностикалық коммуникацияның жұмсақ түрі;
- отбасының әлеуметтік-мәдени және психологиялық ерекшеліктерін ескеру;
- барлық отбасы мүшелерінің пікірін ескеру.

ПМПК-да кеңес беру кезеңдері

1. Консультативтік жұмыс ата-аналар ПМПК қабылдауына жазылған сәттен басталады:

➤ ата-анаға қажетті құжаттар пакеті туралы ақпарат беру;

➤ қажет болған жағдайда ПМПК және оның мамандары туралы негізгі ақпаратты беру;

➤ қандай себеппен жүгінетінін түсіндіру;

➤ алдын ала жазылу;

➤ бас тарту және оған қарамастан, басқа білім беру және/немесе денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау ұйымдарына міндетті түрде қайта жіберу;

➤ кезекте тұру себептерін түсіндіру (қажет болған жағдайда).

2. Анамнез жинау. Анамнездік ақпаратты жинайтын маманға кеңес.

3. Телефон арқылы кеңес беретін маман кеңес берудің барлық шарттарын айта білуі және локус шағымның тыңдай білуі керек, бұл ретте алдын ала қандай да бір қорытынды айтпауы керек.

4. Тіркеуші ПМПК мамандарын отбасы, оның құрамы мен құрылымы туралы ақпаратпен таныстыруы тиіс.

5. ПМПК қабылдау (баланы тексеру).

➤ ата-анамен танысу, ата-аналарды олардың атымен қатар әкесінің атымен атау, ата-аналардан түскен ақпаратты нақтылау.

Кеңес беру әдістері

Баланың дамуындағы жағымды сәттерді көрсету арқылы ата-ананың маңыздылығы;

➤ Бала үшін жағымды перспективалардың ұқсас мысалдарының жұмыс тәжірибесінен алынған хикая;

➤ Баланың күшті жақтарын объективті түрде айту;

➤ Жұмыс түрлерін, өтемақы әдістерін көрсету.

Кеңес беру қорытындысы

- Отбасының келесі қадамдарын оларды шешуді ескере отырып айту;
- Кездесу қорытындысын шығару, өзара іс-қимылдың одан әрі перспективаларын анықтау (қажет болған жағдайда). Кері байланыс.

Жеке кеңес беру

- Мамандардың жеке-нақты ұсыныстары;
- Дағдыларды дамытуға арналған үй жағдайындағы бағдарламалар.

2.2 Аутизм спектрінің бұзылуы бар баланы тәрбиелеп отырған отбасына кеңес беру алгоритмдері

Отбасына кеңес беруді бір маман, әдетте психолог жүргізеді. ЕБҚ бар балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналар үшін психологтың теориялық білімі ғана емес, оның күнделікті даналығы, жеке басының жетілуі, кеңес берудегі кәсіби дағдылары маңызды. Психологпен сенімді қарым-қатынас ата-анамен эмоционалды байланыс орнатқан кезде пайда болады, психолог жанашырлық таныта (эмпатия көрсете алады), белсенді (рефлексивті) тыңдай алады және ата-ананы интуитивті (вербалды емес) түсінеді, түсінікті, дәлелді және қысқаша сөйлей алады. Кеңес беруде психолог эмпатикалық, сезімтал және ата-ана енді ғана сезіне бастаған эмоцияларды дәл вербализациялауы керек. [17 Дондағы Ростов: 2014. 2 басылым]

Арнайы және инклюзивті білім беруді дамытудың Ұлттық – ғылыми практикалық орталығы аутизм бар баланың отбасына кеңес берудің келесі алгоритмін ұстануға кеңес береді:

1. Ата-аналармен әңгіме басында ата-аналар жүгінген нақты шағымдар мен өтініштерден бастау керек. Көбінесе отбасы балада аутизм бар деп болжайды немесе бұл диагноз

денсаулық сақтау ұйымында бұрыннан анықталған. Басқа ата-аналар көбінесе баланың проблемаларын, әсіресе жас балаларда, сөйлеу дамуының кешігуімен байланыстырады. Бұл жағдайда ата-аналарды баланың мінез-құлқын және оның ауытқу себептерін тәуелсіз талдауға шақыруға, олардан баланың негізгі проблемалары қандай деп ойлайтынын сұрауға болады. Ата-аналардың жауабына байланысты одан әрі кеңес берудің әртүрлі тактикасы қолданылуы мүмкін.

Негізгі проблеманы сөйлеу дамуының кешігуінен көретін ата-аналар үшін «алып тастау» тактикасын қолдануға болады. Егер бала өмірінің кейбір саласында жақсы есту, сөйлеуді түсіну және өзі сөйлесе (тіпті тұрақсыз болса да және белгілі бір жағдайларда), кейбір салалардағы тапқырлық пен интеллектуалды жетістіктерді (нақты мысалдар келтіру) көрсеткен кезде маман баланың есту қабілетінің бұзылуына, артикуляциялық праксиске (моторлы алалия, дизартрия), сөйлеуді түсінуге (сенсорлық алалия) немесе ақыл-ой кемістігіне байланысты сөйлеу бұзылыстарының болуын дәйекті түрде жоққа шығарады.

Ата-аналарға келесідей туралы хабарлауға болады:

«бастапқы психикалық және сөйлеу қабілеті бұзылған барлық балалар қарым қатынасқа деген қажеттілік пен ұмтылыстың болуы біріктіреді. Сөйлемейтін балалар басқа құралдарды (мимика, интонация, ишара, пантомима) пайдаланады. Олардың барлығы жақындарымен өз сезімдерін бөлісуге, болып жатқан оқиғаның эмоционалдық және әлеуметтік мәнін жақсы түсінуге және болып жатқан нәрсеге өзінің эмоционалдық қатынасын әлеуметтік түсінікті түрде белсенді түрде білдіруге ұмтылады. Олар ата-аналарының әрекеттеріне еліктейді және осының арқасында оларды ұқыптылық, өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын және

жалпы қабылданған мінез-құлық ережелерін қолдануға үйрету оңай».

АСБ бар баланың ерекшелігі – есту қабілеті жақсы, сөйлеу және түсіну қабілеті бұзылмаған жағдайда қарым-қатынас жасау үшін сөйлеу немесе экспрессивті мимика мен ым-ишараны қолданбайды: эмоцияларды, тілектерді, өтініштерді, бір нәрсеге деген көзқарасты білдірмейді. Бала өз әлеміне еніп кеткендей қарым-қатынасқа қызықпайтын сияқты әсер болады. Бала басқалармен араласпайды немесе мүлдем араласқысы келмейді деп айтуға болмайды. Ол жақындарына жүгінеді, бірақ ол өзінің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қажет болған кезде ғана (нақты мысалдар келтіріңіз) және сұраныстар мен талаптарды адамдар әдетте қарым-қатынас жасайтындықтан емес, өзінің ерекше тәсілімен білдіреді.

Қарым-қатынастың болмауы сөйлеу дамуының кешігуінің себебі болып табылады, себебі кішкентай балаларда сөйлеу тек қарым-қатынас процесінде пайда болады және дамиды. Сөйлеуді және әртүрлі әлеуметтік дағдыларды меңгеру жақын адамдарымен қарым-қатынас пен әлеуметтік байланыс нәтижесінде пайда болады: бала үлкендердің ұсынғанын қабылдайды және басқалардың сұрағанын немесе істегенін еліктеуге және орындауға ұмтылады.

Баланың негізгі проблемасы – оның айналасындағы адамдармен жалпы қабылданған түрде қарым-қатынас жасамауы, оларға еліктемейді және олардан ауызша қарым-қатынас пен әлеуметтік мінез-құлық дағдыларын үйренбейді.

2. *Мәселені белгілеу (идентификациялау).* Ата-аналарға баланың дамуындағы бұл проблемалар аутизм спектрінің бұзылуымен байланысты екені хабарланады. Аутизм – бұл медициналық диагноз, бірақ ол ауру емес, баланың қарым-қатынасы мен әлеуметтік қарым-қатынасы

қиын болатын дамудың ерекше бұзылуы. Төменде балалар аутизмнің қалыптасу себептері мен механизмдері көрсетілген.

Денсаулық сақтау мамандары аутизмнің кейбір ми құрылымдарының органикалық (туа біткен) жетіспеушілігіне негізделгенін және неврологиялық бұзылулардың болуын көрсетеді. Әрі қарай неврологиялық жетіспеушілікті қолайсыз факторлардың пайда болуымен байланыстыра аламыз: сенсорлық және эмоционалдық ақпаратты өңдеудегі қиындықтар, психикалық тонусы мен белсенділігінің төмендігі; сондықтан баланың ерте жастан бастап дамуы қарапайым балаларға қарағанда басқаша жүреді.

Әрі қарай, ата-аналарға баланың негізгі проблемалары осы факторлардан туындайтын түсініктемелер тізбегін беруге болады. Мысалы:

«Сезімталдықтың жоғарылауы – ауыр сезім, әртүрлі әсерлерден ыңғайсыздық, қоршаған ортамен байланыстан қашуға ұмтылу. Психикалық тонусының төмендігі, алынған ақпараттың шектеулілігі, оны түсінудегі қиындықтар – қарым-қатынастағы қиындықтар және сол үйреншікті (стереотиптік) әрекеттерді орындауға ұмтылу, ритуалды монотонды мінез-құлық. Эмоцияларды түсінудің бұзылуы – қоршаған ортаны, болып жатқан оқиғаның әлеуметтік мәнін түсінудегі қиындықтар – қарым-қатынас пен сөйлеуді меңгерудегі, мінез-құлықтың әлеуметтік нормаларын меңгерудегі қиындықтар. Қоршаған ортаны фрагментті қабылдау-бұл әлеуметтік-коммуникативті және жеке дамудың жеткіліксіздігімен жекелеген салаларда жақсы қабілеттер, бұл сөйлеу мен дамудың жалпы кідірісіне әкеледі».

3. Баланың даму болжамы

Әрі қарай, ата-аналарға келесідей хабарлауға болады:

«аутизм – емдеу керек немесе толық емделетін ауру емес. Ол – дамудың ерекшелігі. Бұл дамудың ерекшеліктері (қарым-қатынас пен әлеуметтік өзара әрекеттесудегі қиындықтар) балада ұзақ уақыт бойы болады және толығымен жеңуге келмейді. Дегенмен, кез келген даму арқашан прогресс болып табылады, ал аутизм бар бала өз қабілеттері мен әлеуетін жүзеге асыру арқылы оған түбегейлі қабілетті».

Мұнда маман ата-аналарға баланың сенімді және күшті жақтарын көрсете отырып, психологиялық-педагогикалық тексерудің нәтижелерін қысқаша сипаттайды. Зерттеу деректеріне сүйене отырып, мамандар баланың нақты әрекеттері, дағдылары, қабілеттері туралы хабарлайды, тіпті минималды деңгейде көрінсе де оның мүмкіндіктері мен ресурстарын көрсетеді.

Ата-аналар көбінесе баланың болашақ болжамына қызығушылық танытады, төмендегідей отбасына хабарлау керек.

«көптеген аутизм бар адамдар қарым-қатынас жасауды үйренген, мектепте оқиды, білім алады, мамандық иесі атанған, қоғамға бейімделген, бұл біздің бала үшін де әбден мүмкін».

Болжамның мазмұны баланың аутизм бұзылысының сипаты мен ауырлығына байланысты болады, бірақ оны дамытудың түбегейлі мүмкіндігі атап өтіледі. Мамандармен де, ата-аналармен де баламен уақтылы көмек көрсетудің және үнемі дамытушылық жұмыстың рөлі мен маңыздылығына назар аударылады.

«ол үшін қазірдің өзінде баланың отбасы жағдайында қарым-қатынасы мен әлеуметтік өзара әрекеттесуін дамыту бойынша психологиялық-педагогикалық жұмысты бастау қажет».

Әрі қарай ұсыныстарға өтуге болады. [18]

Қазіргі уақытта АСБ бар балалардағы функционалдық дағдыларды диагностикалау және бағалау отандық педагогика мен психологиядағы өткір мәселе болып табылады. Оның маңыздылығы әр баланың дамуына, оның элеуметтік бейімделуіне, дамуына және тиімді оқуына ықпал ететін арнайы түзету және білім беру бағдарламасын құру қажеттілігімен байланысты. Мұндай бағдарламаларды әзірлеу үшін мамандандырылған бағалау әдістері арқылы алуға болатын балалардың даму деңгейі туралы нақты ақпарат алу қажет.

АСБ бар балалармен жұмыс істеу кезінде әдістер барлық негізгі функционалды бағыттарды ескеруі керек.

3. ABLLS-R БОЙЫНША НЕГІЗГІ СӨЙЛЕУ ЖӘНЕ ОҚУ ДАҒДЫЛАРЫН БАҒАЛАУ ӘДІСТЕМЕСІ

Бұл құрал баланың ынтымақтастық, визуалды қабылдау, сұрау дағдылары, диалог құру, жалпылау дағдылары сияқты 25 түрлі саладағы қабілеттерін бағалауға мүмкіндік береді. Бағаланатын дағдылардың жалпы саны-544. Бұл тестілеу процесін көп күшті қажет ететін және тестілеу үшін ұзақ уақытты қажет қылатындай етеді. Әр саладағы тапсырмалар қиындық деңгейіне қарай бөлінеді, сөйлеуді дамытуға байланысты салалар Скиннердің «ауызша мінез-құлық» (1957) жұмысына негізделген. Бұл бағалау ата-аналарға да, мамандарға да функционалды коммуникацияның дамуына және күнделікті өмірде жана дағдыларды игеруге кедергі келтіретін мәселелерді анықтауға мүмкіндік береді.

ABLLS-R құралын пайдалану барысында маман балада дағдылардың қалыптасу деңгейін бағалайды, оларға баға береді. Бағалау аяқталғаннан кейін алынған мәліметтер негізінде баламен жұмыс істеудің жеке бағдарламасы жасалады, оның қазіргі шеберлік деңгейі, мекеменің талаптары, отбасылық қалауы және басқа факторлар ескеріледі.

ABLLS-R-дің негізгі мақсаты, кез-келген басқа құрал сияқты, баланың нақты және мақсатты білім беру бағдарламасын жасау дағдыларын жинақтау болып табылады. Бұл стандартталған тест емес, жеке оқу жоспарын құру және прогресті бақылау үшін қолданылады. Тестілеудің мақсаттары сөйлеу, тілдік және академиялық дағдылардың жетіспеушілігін анықтауды, бағалау нәтижелері бойынша жеке даму бағдарламасын әзірлеуді және мерзімді қайта тестілеу арқылы баланың уақыт бойынша бағдарламаның оқуы мен дамуындағы тиімділігін бағалауды қамтиды.

ABLIS-R құралының мақсатты тобы 8 жасқа дейінгі балалар болып табылады және оны тек АСБ бар балаларға ғана емес, сонымен қатар басқа да бұзылулары бар балаларға қолдануға болады. ABLIS-R құралының артықшылығы – баланың жағдайының толық бейнесін жасауға көмектесетін АСБ бар баладағы әрбір дағды мен қосалқы дағдыларды егжей-тегжейлі тексеруді қамтамасыз етеді. Алайда, бұл құралды бақылау арқылы дайындалған маман жүргізуі керек екенін ескеру қажет.

4. VB-MAPP (VERBAL BEHAVIOR MILESTONES ASSESSMENT AND PLACEMENT PROGRAM) БОЙЫНША НЕГІЗГІ СӨЙЛЕУ ЖӘНЕ ОҚУ ДАҒДЫЛАРЫН БАҒАЛАУ ӘДІСТЕМЕСІ

Бұл бағдарламаны 2008 жылы Марк Сандберг әзірледі, оның негізін зерттеуші Б.Ф. Скиннердің сөйлеу мінез-құлқын талдауы құрайды және қолданбалы мінез-құлықты талдаудағы ең заманауи әзірлемелердің бірі болып табылады.

Жоғарыда аталған бағалау құралының мақсаты АСБ бар баланың одан әрі дамуы үшін күшті жақтары мен бағыттарын анықтау болып табылады, бұл баламен жекелендірілген жұмысты құруға және АСБ және басқа да қажеттіліктері бар баланың жетістіктері мен дағдыларын игеру салаларын атап өтуге көмектеседі.

Тәжірибеде VB-MAPP қолданылғанда, даму ерекшеліктері бар баланы басқаруда маңызды оқу мақсаттарын таңдау кейде оқу мақсаттарын анықтау және тіпті баламен байланыс орнату қиынға соғады. Логика мен ойлауды дамытуға арналған жаттығулар, мысалы, түстер мен пішіндер бойынша сұрыптау және санаттарға бөлу, аутизмі бар баланың сөйлеуді нашар түсінетін стихиялық сөйлеуіне және құрдастарымен қарым-қатынас дағдыларын игеруге көмектеспейді. Аутизм немесе дамуында басқа да бұзылыстар бар балалар жиі күрделі мінез-құлық дағдыларын көрсетеді, мұғалімдермен жұмыс істеу қиынға соғады және академиялық талаптардан қашу тенденциясын көрсетеді [20].

Құралдың мақсатты тобы – 4 жасқа дейінгі балалар. Дегенмен, төрт жасар нейротиптік баланың ауызша сөйлеу дағдыларының даму деңгейі кез келген жастағы тұлғалардың ауызша сөйлеу дағдыларының даму деңгейіне

сәйкес келетін жағдайда, жоғарыда аталған құралды да қолдануға болады.

5. КОММУНИКАТИВТІК БҰЗЫЛЫСТАРЫ БАР БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ҚАЖЕТТІЛІГІ

Бұл бөлімде инклюзивті білім беру шеңберінде ерекше білім беру қажеттіліктерін ұғымын қолдану ұсынылады. «Қажеттілік» термині баланың ППСҚ қажеттілігі болып табылады. 1-суретте Қазақстан Республикасында анықталған ЕБҚ бар балалардың келесі топтары көрсетілген:

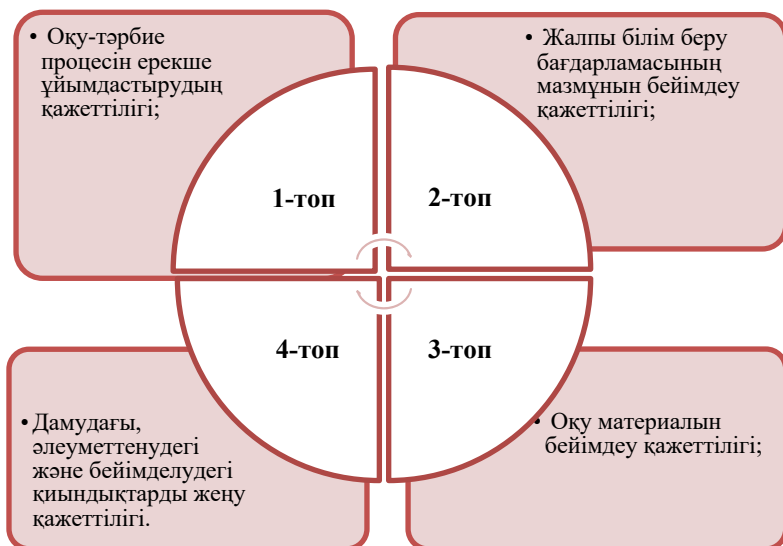
5-сурет. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар топтары

Бірінші топқа кіретін эмоционалды-еріктік бұзылыстары бар балалардың қажеттіліктері туралы білу:

- білім беру бағдарламасын бейімдеу;
- балаларға білім беру бағдарламасының анықтамасы;
- арнайы жағдайлар жасау;
- жеке бағдарламаны таңдау;

- ППСҚ жүзеге асыру;
- қысқа мерзімді және күнтізбелік-тақырыптық жоспар әзірлеу;
- бағалау критерийлерін әзірлеу.

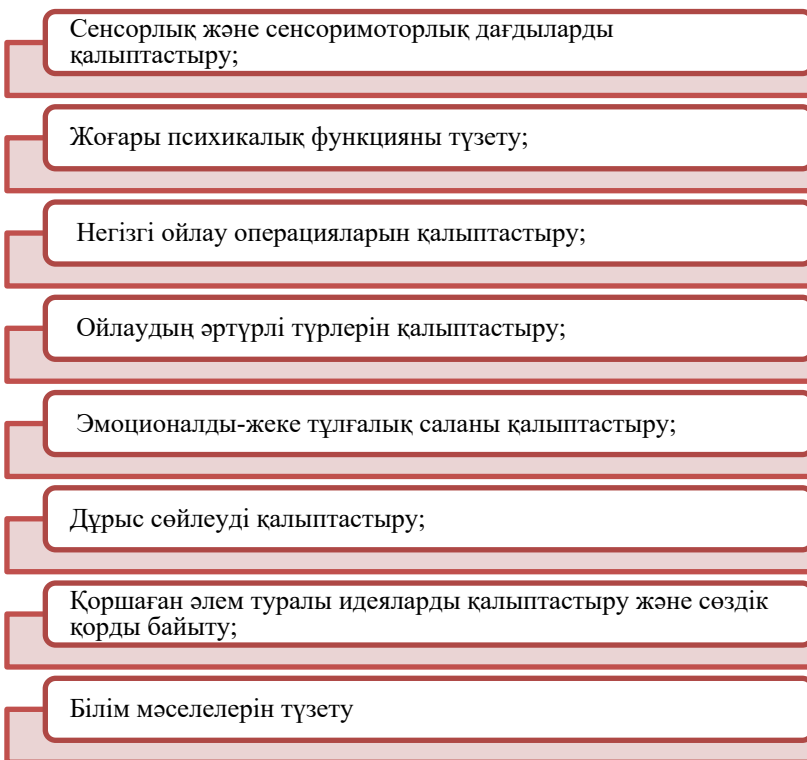
Коммуникативтік дағдылары мен әлеуметтік өзара әрекеттестігі бұзылған баланы оқыту бағдарламаларын таңдау немесе әзірлеу процесінде білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін де 4 топқа бөлетінін ескеру қажет:

6-сурет. А. Хаустовтың пікірі бойынша АСБ бар білім алушылардың ерекше қажеттіліктері [1].

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметінің мамандары АСБ бар баланың даму ерекшеліктері мен ерекше білім беру қажеттіліктері туралы білімді қамтитын, осы білімді білім беру процесін ұйымдастыру мен жүзеге асыруда пайдалану үшін, бағдарламаны бейімдей алатын, арнайы жағдайлар жасай алатын, әлемдік тәжірибеде қолданылатын тиімді оқыту

және түзету технологияларын меңгеретін және қолдана алатын арнайы даярлыққа ие болуы тиіс (4-сурет).

7-сурет. Түзету-дамыту технологияларын қолдану.

Айқын ерекшеліктері бар АСБ баланың айрымашылықты, дамуындағы асинхронияға, қарым-қатынастың ерекше бұзылуына, норма мен мінез-құлық ережелерін сақтауға, сенсорлық қабылдауға байланысты жеке білім беру маршрутын құру қажеттілігін талап етеді. 3-суретте АСБ бар баламен жұмыстың бағыттары әр топ бойынша бөлінген.

8-сурет. Қарым-қатынас және әлеуметтік өзара әрекеттесу бұзылыстары бар балаларды оқыту үдерісіндегі ППСҚ қызметінің бағыттары

Аутизм спектрі бұзылысы бар баланы оқыту келесі форматта жүргізіледі:

- инклюзивті;
- инклюзивті қолдау кабинетінің қолдауымен;
- АСБ бар балаларға арналған арнайы сыныпта оқыту;

➤ басқа балалармен бірлесе отырып, оқу процесіне ішінара енгізе отырып, «үйде» оқыту.

Көрнекі құрылымдық ортаны құру қажеттілігі АСБ бар баланың сенсорлық ақпаратты өңдеудегі қиындықтармен байланысты.

Баланың күнделікті оқиғалардың қоршаған шындығын түсінбеуі алгоритм құруды талап етеді, осы шарттарды сақтамау мінез-құлықтың бұзылуына әкеледі.

Сынып жағдайында сенсорлық шамадан тыс жүктеме АСБ бар баланы оқуға ынталандырмайды, ынталандыратын жайлы орта құру және сенсорлық ақпаратты өңдеу қабілеті жағымсыз мінез-құлықты теңестіреді.

Қарым-қатынас бұзылыстары бар баланың мұғалімімен эмоционалды байланысында маңызды:

➤ толерантты, эмпатикалық көзқарас балаға психологиялық жайлылықты қамтамасыз етеді;

➤ сенсорлық тітіркенуді тудыратын жағдайларды қамтамасыз ету;

➤ оқу іс-әрекетіне мотивациямен оқу процесін құру;

➤ ынталандыру және марапаттау.

АСБ бар балалардың оқу іс-әрекетін ұйымдастыру процесі әлеуметтік мінез-құлық пен өзара әрекеттесудің бұзылуын, когнитивті және эмоционалдық бұзылулардың болуын ескеруі керек. Өз кезегінде, олар жеке сабақтарда оқу мінез-құлқының алгоритмі арқылы фронтальды оқытуға жүйелі дайындықты қажет етеді, содан кейін шағын топтарға, кіші топтарға және топтарға қосылады.

АСБ бар баланы мектепке жіберу кезінде арнайы білім беру жағдайларын жасау эмоционалдық бұзылуларға, жаңа жағдайларға бейімделудегі айқын қиындықтарға және ойлау икемділігінің болмауына байланысты жеке ерекшеліктерін ескере отырып, бейімделуге уақытты қажет етеді.

АСБ бар баланың бейімделу кезеңі мұғалім мен бала арасында эмоционалдық байланыс орнатуға мүмкіндік береді және баланың оқу мотивациясын арттырады. Осы кезеңде педагог-ассистенттің жеке қолдауы баланы үнемі, бірақ дозаланған түрде сыныптағы оқу жағдайына араластыруға мүмкіндік береді. Шаршау, қанықтыру, шамадан тыс қозу және шамадан тыс мазасыздықтан туындаған сенсорлық бағдарламаның АСБ бар баланы жүйелі түрде бақылау икемді кестені қолдана отырып, баланы бастауыш мектеп процесіне толық енгізуге көшу қарым-қатынас пен әлеуметтік өзара әрекеттесуі бұзылған балаға ең қызықты және сәтті болатын сабақтарға қатысудан басталады.

Бейімделу кезеңінің соңына қарай педагог-ассистент өзінің араласуын барынша азайтуы керек, сонымен бірге оқу процесіне қатысуға, оқу тәртібін үйретуге, күнделікті өмір мен қарым-қатынасты басқаруға үйретуге барынша көмектесу керек, баланың дербестігін барынша қалыптастыру керек, ал бейімделу кезеңінің міндеті оқу материалын меңгеру критерийлері төмендеген жағдайда ғана орындалады.

Балаларды коммуникация мен әлеуметтік өзара әрекеттесудің бұзылуымен оқытудағы оң динамикаға білім беру процесіне қатысушылардың барлығының үйлестірілген әрекеттері арқылы қол жеткізіледі.

Аутизм спектрінің бұзылытары бар баланы оқыту мен тәрбиелеудің жеке жоспарын құруда мұғалім мен ата-ананың бірыңғай стратегиясы, жалпы іс-қимыл алгоритмдерін әзірлеу оқу процесінде туындайтын қиындықтарды жеңуге мүмкіндік береді.

Инклюзия шеңберінде оқитын АСБ бар балаларға арналған бейімделген бағдарламаны әзірлеу кезінде педагогтар дискрипторлармен бағалау критерийлерін әзірлеуі тиіс. [2]

9-сурет. АСБ бар баланың жеке мүмкіндіктеріне сәйкес шамамен 1-3 айлық бағдарлама

АСБ-дағы ауыр бұзылулар кең ауқымда өзгереді: қарым-қатынас пен әлеуметтік әрекеттестіктің бұзылуынан дамымаған әлеуметтік және күнделікті дағдыларға дейін, бұл АСБ бар баланың күнделікті өміріне қажетті функционалдық сауаттылықты дамыту процесін қиындатады.

АСБ бар баланың интеллектуалды дамуы жоғары және пәндік бағыттағы жалпы білім беру бағдарламасын меңгере алатын жағдайларда күнделікті өмірде қажетті дағдыларды дамытудағы қиындықтарды байқауға болады.

Бұл практикалық іс-әрекетте үйренген жалпылаудың бұзылуына байланысты, яғни оның жалпы білімі жеткілікті және бала жыл мезгілдерін, күннің бөліктерін, ауа-райы құбылыстарын ажыратады, бірақ сонымен бірге ауа-райына сәйкес киіне алмайды, оқу дағдысы жеткілікті қалыптасқан кезде де тұрған жерін жөн-бағытын кезінде пайдаланбайды,

және де бұл когнитивті бұзылулармен және әлеуметтік контексттерді түсінбеумен байланысты.

Осылайша, өмірлік құзыреттілікті қалыптастыру бойынша функционалдық сауаттылықты дамыту АСБ бар баланы оқыту мен тәрбиелеудегі жұмыстың маңызды бөлігі болып табылады.

10-сурет. АСБ бар баланың жеке мүмкіндіктеріне сәйкес шамамен 1-3 айлық бағдарлама

АСБ бар балаларды инклюзивті білім беру аясында оқыту – баланы әлеуметтендіру және сапалы білім алу құқығын жүзеге асыру мүмкіндігі.

6. БАЛАНЫҢ ОТБАСЫМЕН ЖӘНЕ ОРТАСЫМЕН ЖҰМЫС

Әрине, мүгедектерді, ерекше қажеттіліктері бар адамдарды тәрбиелеп отырған отбасыларды қолдау саласындағы мемлекеттік саясат жыл сайын қызмет алушының пайдасына жақсарып келеді.

Денсаулық сақтау жүйесі жаңа және тиімдірек емдеу әдістерін табуда; білім беру жүйесі АСБ бар балаларға арналған білім беру бағдарламаларын әзірлеуде серпіліс жасады; арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету саласында бірқатар нормативтік құжаттар қабылданды (Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексі); дегенмен, барлық бөлімшелердің отбасыларына психологиялық және әлеуметтік қолдау көрсету жеткілікті тиімді емес. (11-сурет).

қоғаммен қарым-қатынастағы қиындықтар. Отбасындағы оқшаулану, тиісті түрде қабылдамау, білім беру ұйымдарымен қақтығыстар;

жұбайы/жарымен қарым-қатынастағы проблемалар;

репродуктивті мінез-құлықтың бұзылуы (көп бала тумау туралы шешім немесе керісінше);

баланы емдеу және тәрбиелеу туралы бұрмаланған идеялар.

11-сурет. Мүмкіндігі шектеулі балалары бар отбасылардың ерекшеліктері

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналардың психологиялық саулығы мәселесі өзекті болып қала береді. Маман мен ата-ана арасындағы жақсы қарым-қатынастың маңыздылығын қоғамның түсінуі ең маңызды көмек болып табылады.

Рощина Г.О., Алхатова Т.С. «Инклюзиядағы коммуникациялық дағдыларды жобалау және басқару: ресейлік-қазақстандық тәжірибе» тақырыбы бойынша ата-аналарға арналған консультация кезіндегі терапевтік әңгіме өзара әрекеттестіктің ең тиімді әдісі екендігі дәлелденді; отбасымен жұмыс істеуге қажетті мамандардың дайындығы, уақыты мен дағдыларының жеткілікті деңгейі қажет екенін аталып өтілді. [Заманауи педогогикалық білім. 2021. №11. 173-178 б.]

Ерекше қажеттіліктері бар балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларды қолдауға қатысатын барлық құрылымдар мамандарының коммуникативті дағдыларының төмендігі отбасында баланың дұрыс тәрбиеленбеуіне себеп болады.

Позитивті қарым-қатынас моделін әлемге ашқан Дейл Карнеги әр адам үшін маңызды және шешуші болуға деген ұмтылыс, ал біздің жағдайда ата-аналармен (заңды өкілдермен) қарым-қатынас әсіресе ерекше екенін атап өтті.

Егер ЕБҚ бар балаларды түзету қолдауының, абилитациялаудың және оңалтудың нәтижесін жақсартқымыз келсе, ата-аналарды балаларына қамқорлық жасауда серіктес ретінде қабылдау қажет. Психологиялық қолдау отбасы мен баланы эмоционалды қолдауға бағытталған [psychiatry.ru Ресей психиатрлар қоғамы].

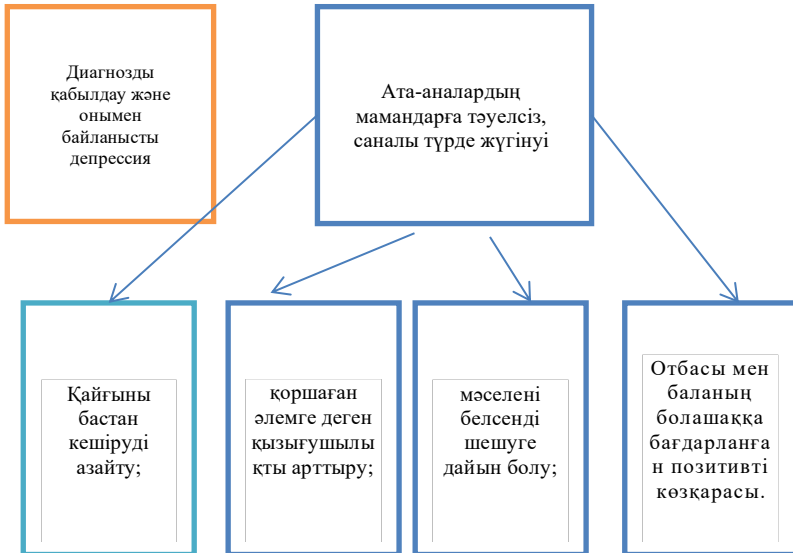
Ата-аналармен әңгімелесу кезінде мамандар жұмысты бұзылыстың табиғатын түсіндіруге бағыттауы керек. Медицина мамандары баланың денсаулығы туралы нақты ақпарат беруі керек.

12-сурет. ЕБҚ бар баланы дұрыс тәрбиелеудің түрлері

АСБ бар балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналарды психологиялық қолдау стресстік жағдайдан шығу дағдыларын қалыптастыруға бағытталған (13-сурет), барлық отбасы мүшелерінің өзара тығыз қарым-қатынас жасау тәсілі.

Шок, абыржу,
қорқыныш жағдайы

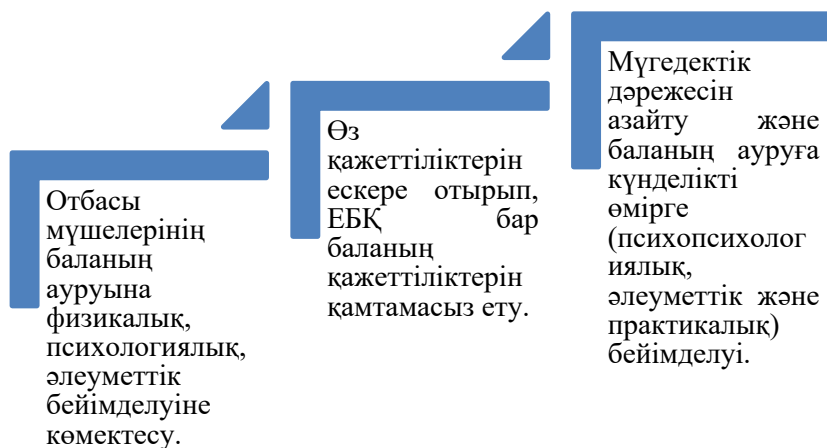

13-сурет. Ата-аналардың ЕБҚ бар балаға деген қарым-қатынасының даму кезеңдері

PoustraF., BolteS., SchmotserG. пікірінше, АСБ бар баланы тәрбиелеп отырған отбасына психологиялық көмек көрсету жоспары келесі тармақтарды қамтуы керек:

- отбасына кеңес беру;
- АСБ балаларымен айналысатын адамдарға арналған тренинг;
- жүктемені азайту кезінде отбасын қолдау.

Психологиялық көмек келесідей мақсаттарды анықтайды:

14-сурет. Отбасына психологиялық көмек көрсету мақсаттары

Әрбір отбасы мен ерекше қажеттіліктері бар баланың ерекшеліктерін және ата-аналардың психологиялық көмекке жүгінуін ескере отырып, алға қойылған мақсаттарға байланысты жеке міндеттер туындайды:

- психологиялық қолдау, бейімделу процесінде ата-ана мен отбасы мүшелерінің өзіндік тиімділігін ынталандыру;
- ата-ана мен отбасы мүшелерінің өзін-өзі бағалау деңгейін арттыру;
- жаңа жағдайларда өмір сүрудің жалпы стратегиясын әзірлеуге көмек көрсету;

- мамандармен серіктестік қатынасты құруға ықпал ету;
- өз тәуелсіздігін көтермелеу, ата-аналар мен отбасы мүшелерінің өтініші бойынша кеңес беру.

Отбасы мүшелері мен ата-аналардың ынтымақтастығында ғана психологиялық көмек пен қолдау өзінің мақсаты мен міндеттеріне қол жеткізе алады. Қол жеткізілген серіктестік қатынастар жағдайында маман ұсынылатын қызмет саласындағы өз құзыреттеріне байланысты жолсерік рөлін атқарады.

15-сурет. Серіктестік моделі

Ұсынылып отырған серіктестік моделі ерекше білім беруді қажет ететін баланы тәрбиелеу және оқыту үдерісіне барлық қатысушылардың бірлескен жұмысын қамтиды. Психологиялық-педагогикалық процестің барлық мүшелерінің мүмкіндігі шектеулі баланы абилитациялау және оңалту бойынша ортақ мақсаттары болғанда оң нәтижеге қол жеткізуге болады. Мамандар мен ата-аналардың қосымша тәжірибесі баланың физикалық және психикалық жағдайындағы өзгерістерді уақтылы бағалауға және жағымсыз әсерлердің нашарлау қаупін азайтуға көмектеседі, тек осы жағдайда өзара құрмет қалыптасады. Қарама-қайшылықтар әрқашанда болады, бірақ келісім мен

үнсiз құрмет жанжалдарды болдырмауға мүмкiндiк бередi және қарым-қатынас әрдайым серiктестiк орнатуға көмектеседi, онда ата-аналар өздерiнiң алаңдаушылығының мәнiн ашық бөлiсе алады, ал маман мәселенi мұқият тыңдай алады.

Серiктестiк моделi ата-ана мен маман жеткiлiктi икемдi болған кезде оң динамикаға ие, сонымен қатар эмоционалды жағдайға қарамастан, өзгерiстерге бейiмделе алады. Осылайша, серiктестiк моделi ата-аналармен қарым-қатынасты жақсартуға, бала туралы көбiрек ақпарат алуға көмектеседi, сонымен қатар жеке түзету және дамыту бағдарламасын дұрыс құруға көмектеседi.

Мiндетi өзара iс-қимыл саласындағы бiлiм беру, ЕБҚ бар баланың мiнез-құлқын түзету жолдары бойынша ата-аналардың хабардарлығын арттыру.

7. CST БАҒДАРЛАМАСЫ НЕМЕСЕ «БАЛАНЫ ДАМУҒА ҮЙРЕТУ»

Осы әдістемелік ұсынымдарда CST (CaregiverSkillsTraining) бағдарламасы туралы ақпарат қысқаша ұсынылған, ол балалармен проблемаларды шешу және оларды шешу жолдары бойынша жұмыс істеу әдістерін ұсынады. Бағдарламаны жүзеге асыру нормативтік құжатқа енгізілген [27]. Бұл бағдарламаны жүзеге асыру балаларды дамыту кабинеті, реабилитациялық мекемелерге, ППТК, арнайы оқу орындары деңгейінде қамтамасыз етілген.

Балалар мен олардың отбасыларының әл-ауқатына қамқорлық жасауға қатысатын баланың қоршаған ортасы бағдарламаны қабылдаған кезде психологиялық сипаттағы қиындықтардан аулақ болуға немесе олардың санын едәуір азайтуға болады.

CST бағдарламасын қолдану процесінде маман сарапшы ретінде әрекет етеді, ол серіктестік моделінен ерекшеленеді, себебі мұнда кәсіби мінез-құлық үлгісі бар. Кәсіби мінез-құлықтың бұл моделінде маман ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оңалту немесе түзету бойынша ата-аналардың мәселелерін шешуге жауапкершілік алады, бұл бұзылыстың күрделі кезінде сәтсіздікке ұшырайды.

Сарапшы бала дамуының онтогенезін жеткілікті білмеген жағдайда, маман бәрін бақылауға алуға тырысады, бұл ата-аналардың құзыреттілігіне күмән келтіреді, нәтижесінде отбасы мүшелері бақылаушы ғана болады және пассивті позицияны ұстанады, ынтымақтастық бұзылады, икемділік болмайды, сондықтан мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу үшін серіктестік моделін ұстану кеңес етіледі.

CST бағдарламасы бойынша ата-анамен жұмыс барысында отбасында АСБ бар баланы тәрбиелеудегі қиындықтарды жеңу үшін белгілі бір міндеттер бар, бірақ мамандарды психологиялық қолдау, кәсіби қолдау олардың өзін-өзі бағалауын арттыруы мүмкін. CST бағдарламасы С қосымшасында ұсынылған.

ҚОРЫТЫНДЫ

ПМПК білім беру бағдарламасын анықтау және арнайы психологиялық-педагогикалық бағдарлау мақсатында балаларды тексеруден өткізу мен кеңес беруді жүзеге асыратын білім берудегі маңызды ұйым болып табылады. Осы әдістемелік ұсынымдарда сипатталған АСБ бар балаға және баланың отбасына кешенді көмек көрсетудегі ПМПК рөлі туралы ақпарат негізінде АСБ бар балаға арналған жеке бағдарламаны әзірлеудің негізгі әдістерін бөліп көрсетуге болады. АСБ бар баламен жұмыс істеуге арналған стандартталған бағдарламалар жоқ екенін және абилитациялық және оңалту іс-шаралары бағдарламалары баланың жеке қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріне негізделуі керек екенін ескеру қажет. Балаға арналған бағдарламаны әзірлеу кезінде академиялық дағдылармен салыстырғанда өмірлік дағдыларға (өзін-өзі күту, қауіпсіздік, түсіну) басымдық беру мәселелерін қосу қажет.

АСБ бар баланың отбасы мен қоршаған ортасының жетекші рөлін ескере отырып, АСБ бар балалардың отбасыларына кеңес берудің кезеңдері мен принциптері сипатталған. ПМПК-дағы кеңес беру кезеңдеріне анамнез жинау, баланы диагностикалық тексеру және ата-аналарға кеңес беру кіреді. Кеңес берушінің жеке басына құрметпен қарауды қамтамасыз ету, отбасының әлеуметтік-мәдени және психологиялық ерекшеліктерін ескеру, сондай-ақ барлық отбасы мүшелері мен қоршаған ортаның пікірлерін ескеру маңызды. Кеңес берудің негізгі аспектілері – эмпатия, ата-аналардың эмоцияларын түсіну және вербализациялау, нақты ұсыныстар беру және қорытындылаушы кері байланыс. Отбасының жеке ерекшеліктерін ескеру: кеңес беру кезінде отбасының әлеуметтік-мәдени және психологиялық ерекшеліктерін

ескеру және балаға жеке ұсыныстар мен дағдыларды дамыту бағдарламаларын ұсыну маңызды. Осылайша, ПМПК бала мен оның отбасын қолдау мен дамытуға бағытталған жеке және эмпатикалық кеңес бере отырып, АСБ бар баланың отбасына кешенді көмек көрсетуде маңызды рөл атқарады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 мая 2019 года № 326. «Об утверждении Национального плана по обеспечению прав и улучшению качества жизни лиц с инвалидностью в Республике Казахстан до 2025 года».

2. Многоосевая классификация психических расстройств в детском и подростковом возрасте. Классификация психических и поведенческих расстройств у детей и подростков в соответствии с МКБ-10: учеб. пособие / науч. ред. русского текста А. Н. Моховикова; пер. с англ. О. Ю. Донца. – 2-е изд., испр. – М.: Смысл; Издательский центр «Академия», 2008.

3. Лепешев Д.В., Алхатова Т.С., Ергалиева Г.М. Современные теоретико-методологические проблемы изучения аутичного поведения в дошкольном возрасте: диагностика и коррекция. Монография. LuluPress. Inc..USA.

4. Семенович А.В. Нейропсихологическая коррекция в детском возрасте. Учебное пособие. М.: Гнезис.2007.

5. Цветковой Л.С., Ахутиной Т.В., Пылаевой Н.М., Цыганюк А.А., Корсаковой Н.К. и Ю.В.Микадзе. Комплексное нейропсихологическое сопровождение развития ребенка. 2001

6. Семенович А.В. Нейропсихологическая коррекция в детском возрасте. Учебное пособие. М.: Гнезис.2007.

7. Мацкевич И.К., Алхатова Т.С., Джангельдина З.Б., Шевченко Ю.В., Естемесова Ж.Т. Серия обучающих лекций и семинаров по аспектам связанных с развитием, абилитацией, реабилитацией и социальной адаптацией детей с ментальными и другими хроническими

заболеваниями (ДЦП, аутизм, сахарный диабет и т.д.) для родителей и специалистов. Нур-Султан. 2022.

8. Грей, К. Социальные Истории : Инновационная методика для развития социальной компетентности у детей с аутизмом / Кэрол Грей ; предисл. Тони Эттвуда и Барри М. Призанта ; пер. с англ. У. Жарниковой ; науч. ред. С. Анисимова. Екатеринбург: Рама Паблишинг, 2018.

9. Steinbrenner, J.R. перевод Мартыхин И.А., Мудракова Т.А., Ермолаев И.Д.) «Научно-обоснованные практики для детей, подростков и молодых взрослых с аутизмом» 2020.

10. Городицкая В. С., Журавлева И. А. Методические рекомендации. Оказание комплексной помощи детям с расстройствами аутистического спектра и другими ментальными нарушениями. Показатели по оказанию комплексной помощи детям с расстройствами аутистического спектра и другими ментальными нарушениями. Ханты-Мансийск. 2020

10. Казари К., Аманда К. Гулсруд, Шир С., Стробридж К. Программа JASPER для детей с аутизмом. Развитие совместного внимания, символической игры, вовлеченности и регуляции / ; Пер. с англ. — М. : Альпина ПРО, 2023.

11. Рамачандран В., Оберман Л. Разитиые зеркала: теория аутизма. //В мире науки 03.03.2007г//

12. Мацкевич И.К., Алхатова Т.С., Естемесова Ж., Будилова Е.Н., Бурдинская О.В. Трофимова С.В., Сыздыкова А.О. Программа индивидуальных занятий с логопедом и дефектологом, по адаптивной физкультуре, развитию произвольной деятельности, игровому взаимодействию, прикладному анализу поведения. Для специалистов и родителей. Нур-Султан. 2022.

13. Хаустов А.В. Особые образовательные потребности обучающихся с расстройствами

аутистического спектра //Аутизм и нарушения развития.2016.Т.14.№2.с.3-12.doi:10.17759//autdd.201614020

14. НАО имени И. Алтынсарина. Методические рекомендации по внедрению эффективных методик и технологий в процесс обучения детей с особыми образовательными потребностями. Астана 2019.

15. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической. - М.: Педагогика, 1989. - 192 с.).

16. НАО имени Ы. Алтынсарина. Система критериального оценивания учебных достижений учащихся с особыми образовательными потребностями в условиях инклюзивного образования. Методическое пособие. Астана.2016.

17. НАО имени Ы. Алтынсарина. Методические рекомендации по реализации обновленных учебных программ для детей с особыми образовательными потребностями. Нур-Султан 2019г.

18. НАО имени Ы. Алтынсарина. Методические рекомендации по сопровождению обучающихся с особыми образовательными потребностями в процессе обучения в общеобразовательной школе. Нур-Султан. 2019.

19. Елисеева И.Г., Ерсарина А.К. Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательной школе. Методические рекомендации. Алматы 2019 г.

20. НАО имени Ы. Алтынсарина. Методические рекомендации по организации итоговой аттестации для детей с ООП Методические рекомендации по организации итоговой аттестации для детей с ООПНур-Султан 2020г.

21. Руководство специалиста. Учимся развивать ребенка. Разработано совместно НПЦРСП МТСЗН РК, РНПЦПЗ МЗ РК и ЮНИСЕФ в рамках адаптации

Программы ВОЗ «CaregiverSkillsTraining» (обучение навыкам ухода за детьми) для Республики Казахстан.

22. Святослав Д., Морозова Т.Тренинг родительских навыков. Для семей, воспитывающих детей с особенностями развития. Всемирной организации здравоохранения AutismSpeaks — организации, помогающей людям с аутизмом в США, благотворительных фондов «Выход» и «Обнажённые сердца».2015.

23. Poustra F., Bolte S., Schmotser 2004

24. Рощина Г.О., Алхатова Т.С. Проектирование и управление коммуникативными навыками в инклюзии: российско-казахстанский опыт. //Современное педагогическое образование. 2021. №11. С.173-178.

25. Хилтон Дэвис : «Как помочь семье, в которой серьезно болен ребенок: Взгляд психолога» Этерна; Москва; 2010.

26. НАО им. Ы.Алтынсарина. Методические рекомендации. По повышению психолого-педагогической компетентности участников и инклюзивного образовательного процесса.Нур-Султан 2019г.

27. Об утверждении Дорожной карты по совершенствованию оказания комплексной помощи детям с ограниченными возможностями в Республике Казахстан на 2021 – 2023 годы Распоряжение Премьер-Министра Республики Казахстан от 17 августа 2020 года № 2020

А қосымшасы

Ғылыми негізделген тәжірибелер және даму салалары

Ғылыми негізделген тәжірибелер	0-5	6-14	15-22	Научно-обоснованные практики*
1AW				Школьное / дошкольное обучение
2AAC				
3AWI				
4CDS				Адаптация / самопомощь
5DR				
6DI				
7DT				Нематериальное поведение
8EM				
9ET				
10FA				Когнитивное развитие
11FC				
12MD				
13MM				Коммуникация
14NI				
15PI				
16PIII				Разделенное внимание
17PR				
18R				
19RVR				Физическое здоровье
20SM				
21SI				
22SN				Моторика
23SST				
24TA				
25TAR				Игра
26TD				
27VM				
28VS				Готовность к школе
				Самоопределение
				Социализация
				Профессиональные навыки

Ғылыми негізделген тәжірибелер: аббревиатуралар мағынасы

1. ABI – антецедентке негізделген араласулар (Antecedent-Based Interventions)
2. AAC – Баламалы және кеңейтілген коммуникация (Augmentative and Alternative Communication)
3. BMI - Мінез-құлық импульсін қолдануға негізделген араласу (Behavioral Momentum Intervention)
4. CBIS – Когнитивті мінез-құлық араласулар (Cognitive Behavioral/ Instructional Strategies)
5. DR – Баламалы, үйлесімсіз немесе басқа мінез-құлықты сараланған күшейту (Differential Reinforcement of Alternative, Incompatible, or Other Behavior)
6. DI – Тікелей нұсқаулық әдісі (Direct Instruction)
7. DTT – Жеке блокты оқыту әдісі (Discrete Trial Training)
8. EXM – ене жаттығулары (Exercise and Movement)
9. EXT – Сөндіру (Extinction)
10. FBA – Функционалды мінез-құлықты бағалау (Functional Behavioral Assessment)
11. FCT – Функционалдық коммуникациялық тренинг (Functional Communication Training)
12. MD - Модельдеу (Modeling)
13. MMI – Әуен арқылы араласу (Music-mediated intervention)
14. NI – Табиғи ортада оқыту (Naturalistic Intervention)
15. PII – Ата-аналардың араласуы (Parent-Implemented Intervention)
16. PBI – Құрдастардың араласуы (Peer-Based Instruction and Intervention)
17. PP - Кеңестер (Prompting)
18. R – Қуаттану (Reinforcement)
19. RIR – Реакцияны тоқтату/қайта бағыттау (Response Interruption/ Redirection)
20. SM – Өзін-өзі басқару (Self-Management)

21. SI – Сенсорлық интеграция (SensoryIntegration)
22. SN – Әлеуметтік дағдыларды оқыту (SocialNarratives)
23. SST – Тренинг социальных навыков (SocialSkillsTraining)
24. TA – Таск-талдау (TaskAnalysis)
25. ТАІІ – Технологияларды қолдану арқылы оқыту және араласу (Technology-AidedInstructionandIntervention)
26. TD – Уақытты кейінге қалдыру (TimeDelay)
27. VM – Бейне модельдеу (VideoModeling)
28. VS – Көрнекі қолдау (VisualSupports)

В қосымшасы

Балаларға арналған өзгертілген аутизм скринингтік тесті (қайта қаралған)

Қазақша атауы: Балаларға арналған өзгертілген аутизм скринингтік тесті (Қадамдық қосымша сұхбатпен қайта қаралған).

Түпнұсқа атауы (бар болса): Modified Checklist for Autism in Toddlers, Revised (MCHAT-R/F)

Дереккөз (әзірлеушілердің ресми сайты, валидациясы бар жарияланым):

<https://mchatscreen.com>. Аударманың бейімделген нұсқасы (тікелей сілтеме): https://mchatscreen.com/wpcontent/uploads/2019/12/MCHAT-R_F_Russian_v3.pdf

Мақсаты: Аутизм спектрінің бұзылуының белгілерін скринингтен өткізу.

Түсіндірме: түпнұсқа тіліндегі толық нұсқасы және орыс тіліндегі бейімделген нұсқасы әзірлеушілер сайтында жарияланған.

Әлеуметтік-коммуникативтік сауалнама

Қазақ тіліндегі атауы: әлеуметтік-коммуникативтік сауалнама

Түпнұсқа атауы (бар болса): SocialCommunicationQuestionnaire (SCQ). Дереккөз (әзірлеушілердің ресми сайты, валидациясы бар жарияланым): <http://osrussia.com/ru/products1/диагностика-аутизма/scq/>

Түрі (астын сызу):

- бағалау шкаласы
- индекс
- сауалнама
- басқа (нақтылау):

Арналған мақсаты: аутизм спектрінің бұзылуының белгілерін скринингтен өткізу

Түсіндірме: жоғарыда келтірілген сілтеме Ресейдегі Әдістеменің ресми дистрибьюторының сайтына сілтеме болып табылады.

Аутизм спектрінің бұзылуының сауалнамасы

Қазақ тіліндегі атауы: Аутизм спектрінің бұзылуының сауалнамасы. Түпнұсқа атауы (бар болса): ChecklistforAutismSpectrumDisorders (CASD)

Дереккөз (әзірлеушілердің ресми сайты, валидациясы бар жарияланым): <http://osrussia.com/ru/products1/диагностика-аутизма/casd/>

Түрі (астын сызу):

- бағалау шкаласы
- индекс
- сауалнама
- басқа (нақтылау):

Арналған мақсаты: аутизм спектрінің бұзылуының белгілерін скринингтен өткізу.

Түсіндірме: жоғарыда келтірілген сілтеме Ресейдегі Әдістеменің ресми дистрибьюторының сайтына сілтеме болып табылады.

Аутизмге арналған диагностикалық тексеру жоспары

Қазақ тіліндегі атауы: Аутизмді диагностикалық тексеру жоспары, екінші қайта қаралым. Түпнұсқа атауы (бар болса): Autism Diagnostic Observation Schedule Second Edition. (ADOS -II)

Дереккөз (әзірлеушілердің ресми сайты, валидациясы бар жарияланым):

<http://osrussia.com/ru/products1/диагностика-аутизма/ados11/>

<https://www.wpspublish.com/ados-2-autism-diagnostic-observation-schedule-second-edition>

Түрі (астын сызу):

- бағалау шкаласы
- индекс
- сауалнама

- басқа (нақтылау): жартылай құрылымдалған стандартталған әдіс.

Атауы: әлеуметтік өзара әрекеттесуді, қарым-қатынасты, символдық немесе функционалды ойынды және АСБ-ға күдік туындаған кезде шектеулі немесе қайталанатын мінез-құлықты бағалау.

Түсіндірме: жоғарыда әдістеме баспасының ресми сайтына және Ресейдің ресми дистрибьюторының сайтына сілтемелер берілген.

Аутизм диагностикасындағы сұхбат, қайта қаралған

Қазақ тіліндегі атауы: Аутизм диагностикасындағы сұхбат, қайта қаралған. Түпнұсқа атауы (бар болса): Autism Diagnostic Interview- Revised, (ADI-R).

Дереккөз (әзірлеушілердің ресми сайты, валидациясы бар жарияланым):

[https://www.wpspublish.com/adi-r-autism-diagnostic-interview-revised,](https://www.wpspublish.com/adi-r-autism-diagnostic-interview-revised)

<http://osrussia.com/ru/products1/диагностика-аутизма/adi-r11/>

Түрі (астын сызу):

- бағалау шкаласы
- индекс
- сауалнама

- басқа (нақтылау): құрылымдық сұхбат.

Арналған мақсаты: АСБ-мен байланысты белгілерді анықтау үшін қажетті ақпаратты алу үшін ата-аналардан сауалнама жүргізу, баланың дамуы туралы толық ақпарат жинау.

С қосымшасы

CST бағдарламасы немесе «баланы дамытуға үйрету»

«Баланы дамытуды үйрену» Қазақстанда балаларды ерекше білім беру қажеттіліктерімен тәрбиелейтін отбасыларға арналған ДДҰ-ның «CaregiverSkillsTraining» (бала күтімі дағдыларын оқыту) бағдарламасының бейімделген нұсқасы немесе WHO CaregiverSkillsProgrammeforFamiliesofChildrenwithDevelopmentalDisordersorDelays болып табылады, қысқаша ҚР Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігінің Әлеуметтік қорғау саласын дамытудың Ұлттық ғылыми орталығы, ҚР ДСМ Психикалық денсаулық республикалық ғылыми-практикалық орталығы және ЮНИСЕФ-пен бірлескен «CST бағдарламасы».

Бағдарламаның мақсатты тобы – ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар ғана емес, сонымен қатар дамуы ата-аналарды немесе мамандарды алаңдататын 2 және 9 жас арасындағы кез келген бала.

Бағдарлама мінез-құлықты, даму ғылымын, әлеуметтік коммуникация іс-шараларын, оң тәрбие мен өзіне-өзі қызмет көрсету әдістерін қолданбалы талдау принциптерін қолданады.

Басты артықшылығы – оны тек мамандар ғана емес, сонымен қатар мамандандырылмаған медициналық мекемелердің, әлеуметтік қызметкерлердің, үкіметтік емес ұйымдардың қызметкерлері де жүзеге асыра алады.

Бағдарлама келесі дәлелдерге негізделген:

➤ Отбасындағы тәрбиешілер бала үшін ең осал және маңызды қарым-қатынас жасаушылар болып табылады. Олар балаларының әлеуметтік өзара әрекеттесуін және бейімделу мінез-құлқын қолдау дағдыларын меңгере алады. Бағдарламаның ерекшелігі –

баланың даму деңгейіне, отбасының басымдықтарына және отбасының күнделікті іс-әрекетіне сәйкес нақты мақсатты белгілеу. Міндеттердің өзектілігін сақтау үшін бағдарлама барысында жүйелі түрде қаралады.

➤ Ерекше қажеттіліктері бар балаларды дамыту үшін интеграцияланған, отбасына бағытталған тәсіл оңтайлы болып табылады. CST бағдарламасы кешенді тәсіл үлгісін жүзеге асыра отырып, отбасының айналасында қолданыстағы медициналық, әлеуметтік, білім беру, психологиялық және басқа қызметтерді біріктіруге ықпал етеді.

➤ Қамқоршылардың әл-ауқатын арттыруды қамтитын бағдарламалар тиімдірек болып табылады. CST бағдарламасы ата-аналарға релаксация, жоспарлау және басқа да өзін-өзі күту және мінез-құлықты басқару әдістері сияқты әдістерді үйретеді. Олардың баламен байланысты қиындықтарын мойындау балаларға АВА терапиясы бойынша аутизм спектрінің бұзылуын үйретудің, негізгі дағдыларды, бірлескен зейінді, PRT (Pivotal Response Treatment) символдық ойынын қалыптастырудың, қатысу және реттеу, JASPER (Joint Attention, Symbolic, Play Engagement and Regulation) және басқалардың алғышарты болып табылады.

➤ Күрделі мінез-құлық мәселелерін шешуге арналған, оқшауланған түрде қолданылатын топтық және жеке әрекеттерді біріктіретін тәсілдер тиімдірек. «Баланы дамытуды үйрену» бағдарламасы 9 топтық кездесуден және 3 жеке үйге барудан тұрады. Бағдарламаның ерекшелігі – ата-аналарды рөлдік ойындар, қарым-қатынас және үйге бару кезінде кері байланыс арқылы жеке оқыту.

Бірдей проблемалары бар адамдардың қарым-қатынасы олардың хабардарлығын арттыруға, жаңа ақпаратты талқылау және қабылдау белсенділігін арттыруға, күмәнді шешуге, шешімдерді бірлесіп іздеуге, бір-біріне қолдау

көрсетуге, шиеленісті азайтуға, қажуды алдын алуға ықпал етеді. Сонымен қатар, аутизм спектрі бұзылған балаларды тәрбиелеп отырған отбасымен жұмыс істейтін мамандар, ең алдымен, жұмыс істейтін ата-аналарды құрметтеуі керек, олардың мәселелерін шешуде жетекші рөлді барынша беруге, олармен бірге жұмыс істеуге және тыңдай білуге ұмтылуы керек. Кестеде бағдарламаның негізгі хабарламалары, мазмұны және 9 сабақ барысында қарастырылатын «баланы дамытуға үйрету» ұсыныстары көрсетілген.

1-кесте. «Баланы дамытуға үйрету» ұсыныстары

№ р/н	Сабақтың тақырыптары	Негізгі хабарлама	Мазмұны	Ұсыныстар
1	2	3	4	5
1	Баланы бірлескен іс-әрекетке қалай тартуға болады	№1 барлық балалар жаңа дағдыларды игере алады	Тиісті қолдаудың арқасында даму ерекшеліктері бар балалар жаңа дағдыларды игере алады және отбасының күнделікті араласа қатыса алады	1. Кеңістікті дұрыс ұйымдастырыңыз алаңдаушылықты алып тастаңыз және сізге ешкім кедергі жасамайтын орынды таңдаңыз; Баланың тікелей алдында және айналасындағы үстелде немесе еденде бос орынды қалдыру арқылы балаңызға сабаққа бірге және сізге назар аударуға көмектесіңіз. Балаңызға алаңдататын нәрселерді жою арқылы сабаққа назарын аударуға көмектесіңіз. Балаңыздың назарын аударуы мүмкін қажет емес жиһаздарды, басқа заттар мен ойыншықтарды алып тастаңыз немесе жабыңыз.

1	2	3	4	5
				<p>Телефондарды, теледидарды, радионы өшіріңіз. Басқа ересектер мен балалардан ары қарай кетуін немесе баланың артқы жағында болуын өтініңіз.</p>
		<p>№2 Балаңызды күнделікті іс-әрекеттер мен ойындарға қатыстыру арқылы оның дамуына көмектесе аласыз.</p>	<p>Тамақтану, киіну, жуу; Тазалау; Дүкенге бару немесе мектептен немесе балабақшадан басқа балалармен кездесуге бару; Ойын ойнау, ән айту, оқу, әңгімелесу</p>	<p>2. Балаңызды күнделікті әрекеттің өзіне ұнайтын 2-3 түрін таңдауға шақырыңыз (оны ынталандырыңыз) және оның таңдауын орындаңыз: - Балаңызды заттардың (мысалы, 2 көйлек, 2 кітап, тамақтың 2 түрі) немесе алдымен не істеу керектігін таңдауға шақырыңыз (мысалы, жуу немесе сөмкені жинау); - бала таңдаған әрекеттен бастаңыз; - таңдау балаға әрекетті бақылауға мүмкіндік береді; - таңдау сізге қандай әрекеттер балаңызды бірден жасауға итермелейтінін түсінуге көмектеседі;</p>

1	2	3	4	5
				<p>- таңдау сізге қандай әрекеттер балаңызды бірдеңе жасауға итермелейтінін түсінуге көмектеседі;</p> <p>- егер бала таңдау жасамаса, ол үшін таңдау жасап, сабақты бастаңыз.</p> <p>Анасы ұлына алдымен не істеу керектігін таңдауға шақырады: бетін жуу немесе көйлек кию.</p> <p>Анасы баланың сүлгіге қарап тұрғанын көріп, қолымен оның бағытына қимыл жасайды.</p> <p>Алдымен баланы жуындырады. Сосын оған көйлегін киюге көмектеседі.</p> <p>3. Балаңызбен бетпе-бет келетәндей орналасыңыз, көз деңгейіне түсіп, барлық қажетті заттарды балаңыз екеуіңіздің араңызға қойыңыз.:</p> <p>заттар сіз бен балаңыздың араңызда болатындай тікелей баланың алдына отырыңыз;</p>

1	2	3	4	5
				<p>балаңыз тізеңізде отырса, оны өзіңізге қаратып бұрып көріңіз және араларыңызға қажетті заттарды қойыңыз.;</p> <p>сіз де, заттар да оның алдында тұрғанда балаға сізбен бөлісу оңайырақ.</p>
2	<p>Балаңыздың бірлескен іс-әрекетке қатысуын қалай қолдау керек</p>	<p>№ 1. Балалар бірлескен іс-әрекетке қатысқанда үйренуге көбірек мүмкіндіктерге ие болады: олар сізді және сіздің әрекеттеріңізді байқайды</p>	<p>Бірлескен қатысуға тарту баланың бір уақытта екі нәрсеге назар аударуын білдіреді:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● сізді байқайды ● бірге жасайтын әрекетіңізді байқайды. 	<p>Бірлескен әрекетті орындау кезінде баланың осы әрекетке байланысты өтінішіне жауап беруге және балаға осы әрекетте қолданылатын жаңа сөздерді көрсетуге мүмкіндігіңіз бар..</p> <p>Баланың әрекетіне жауап беріңіз. Балаңызға материалдарды пайдаланудың жаңа тәсілдерін көрсетіңіз.</p> <p>Басқа жағдайларда балалар келесідей жағдайда болуы мүмкін:</p> <ul style="list-style-type: none"> - қатыспайды: серуендеу, қайталанатын немесе оғаш қозғалыстар, қадалып қарау немесе айналаға қарау;

1	2	3	4	5
				<p>- тек заттарға құмар: заттарға мұқият қарау, заттарды белгілі бір ретпен қою, заттармен қайталанатын ойын.</p> <p>Егер балалар тек заттармен айналыспаса немесе оған құмар болса, олар сабаққа араласпайды және аз біледі.</p>
		<p>№ 2. Балалар көңілді позитивті және мақтауға толы іс шаралар кезінде жақсы оқиды.</p>	<p>Сіз сабақтарды көңілді және позитивті ете аласыз: егер сіз балаңызбен жылы және мейірімді дауыс ырғағымен сөйлессеңіз:</p> <ul style="list-style-type: none"> - егер сіз оның әрекеттеріне, әрекеттеріне және жақсы мінез-құлқына қуанып, босаңсып, сабырлы болсаңыз; 	<p>1. Баланы не ынталандыратынын және оны не қызықтыратынын байқау үшін қараңыз және тыңдаңыз:</p> <ul style="list-style-type: none"> - баланы не қызықтырғанын көру үшін бірнеше секунд уақытыңызды бөліңіз; - 2-3 нұсқаны ұсыныңыз (біз айтқанымыздай, бұл әртүрлі әрекеттер немесе бір әрекеттің әртүрлі бөліктері); - балаңыздың таңдауына жауап беру – оның қызығушылығын байқау тәсілі.

1	2	3	4	5
			<p>- егер сіз мейірімді болсаңыз; - егер сіз сүйіспеншілік танытсаңыз; - егер сіз Дағдылар мен әрекеттерге тырысқаныңыз үшін мақтасаңыз.</p>	<p>2. ҚАРАҢЫЗ және ТЫҢДАҢЫЗ баланың өзін жақсы ұстайтын сәтін байқаңыз және оны мақтаңыз. сіз мақтауға болатын баланың дағдылары мен мінез-құлқын қараңыз; балаңызды мадақтауға болатын көптеген сәттерді іздеңіз; сіздің мақтауыңыз балаға оның бірлескен әрекеттер жасауға деген ұмтылысы туралы білетініңізді түсінуге көмектеседі; мадақтау баланы тағы бір нәрсе жасауға талпындырады; мақтау сіздің іс әрекетіңізді көңілді және жағымды етеді.</p> <p>3. Баланы қалай мақтауға болады? Әдетте сіз оның жақсы жұмыс істегенін айта аласыз. Бұл көптеген балалар үшін жеткілікті. Сіз былай мақтай аласыз:</p>

1	2	3	4	5
				<p>күлімсіреп, қол шапалақтап, «Жарайсың!», «Ақылды қыз!», «Жақсы отырдың» сәл қытықтаңыз немесе балаға ұнайтын басқа әдеттегі әрекетті жасаңыз (тербеліс, «ку-ку»).</p> <p>Кейде сіз балаңызға жақсы істегені немесе бірдеңе жасауға тырысқаны үшін кішкене «сыйлық» бере аласыз. Мұндай мақтау сіз үшін және сіздің отбасыңыз үшін маңызды, бірақ баланы онша ынталандырмайтын әрекеттерге көбірек сәйкес келеді. Сыйлық мынадай болуы мүмкін:</p> <p>Сүйікті зат немесе ойыншық. Сүйікті тағамның бір бөлігі. Балаға күлімсіреуді және сол сәтте оны сөзбен мақтауды ұмытпаңыз!</p>

1	2	3	4	5
3	<p>Балаңызға бірлескен ойындар мен күнделікті әрекеттерге қатысуға қалай көмектесуге болады</p>	<p>№1. Балаңызға жаңа дағдыларды үйренуге және дамытуға көмектесу үшін күнделікті жұмыстар мен ойындарға (тәртіпке) арналған қадамдық тәртіпті жасау. Үйрену.</p>	<p>Күнделікті әрекеттер мен ойындарды орындаудың қадамдық КҮНДЕЛІКТІ ҚАЙТАЛАНАТЫН ЗАТТАР деп аталады. Күн тәртібіне тән: - ересектер мен баланың бірлескен орындауы, олардың әрқайсысының өзіндік белсенді рөлі бар; - күнделікті іс-әрекет жалпы әрекетті құруда әрқайсысының мәні бар нақты шағын қадамдар жиынтығынан тұрады;</p>	<p>Ойынға қосылу үшін баланың әрекеттеріне еліктеңіз. Балаңыздың не істеп жатқанын қараңыз және тыңдаңыз және балаңызбен бірдей әрекетті орындау арқылы ойынға қосылыңыз. Еліктеу арқылы сіз балаңыздың ойын идеяларын ынталандырасыз. ЕСІҢІЗДЕ БОЛСЫН! Тек қайта көргіңіз келетін дұрыс әрекеттерге еліктеңіз. Сіз және сіздің балаңыздың арасындағы қарым-қатынассыз қиын мінез-құлыққа (мысалы, лақтыру) немесе қайталанатын әрекеттерге еліктемеңіз (мысалы, заттарды бір қатарға қою, заттарды ұзақ уақыт қарау).</p>

1	2	3	4	5
			<p>- күнделікті қайталанатын заттар қайта басталады және баланың белсенді болуына көмектесу үшін дәл осылай бірнеше рет қайталанады. Балаңызға бірге араласуға уақыт бөлуге көмектесу мен үй шаруаларын жасаңыз</p> <p>- сіз күнделікті істер мен ойындарды әр күнгі өміріңізге айналдыра аласыз;</p>	<p>Ойын тәртібінде кезек-кезек қадамдар жасау үшін, жаңа қадамды көрсеткен кезде баланы ренжітпеу үшін бірнеше зат (біреуі балаға, біреуі сізге, мысалы, 2 машина, 2 қуыршақ) болған дұрыс.</p> <p>2. Ойын мүмкіндіктерін кеңейту үшін жаңа қадамдарды модельденіз.</p> <p>Көрсетіңіз және айтыңыз, жаңа қадам қосыңыз, оны көрсетіп, атаңыз. Ойынды қашан модельдеу керек:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Егер сіз еліктей алмасаңыз (мысалы, бала ештеңе жасамайды немесе дұрыс емес әрекет жасайды). ● Бала бұдан әрі не істеу керектігін білмегенде ● Бала «қатып қалған» кезде, сол әрекеттерді қайталайды

1	2	3	4	5
		<p>№2 Балаңыздың қалай ойнағанды ұнататынын біліп оған ойнаудың жаңа тәсілдерін көрсетіңіз. Ойын барысында балалар әртүрлі дағдыларды, соның ішінде қарым-қатынас дағдыларын үйренеді. Бастапқыда балаға әртүрлі ойыншықтармен және заттармен ойнауды үйрену үшін сіздің көмегіңіз қажет болуы мүмкін қадамдар;</p>	<p>- күнделікті жұмыс балаға тәжірибе жинауға және жаңа дағдыларды үйренуге көмектеседі Саламыз. Араластырамыз. - Балалар ойнай алатын көптеген заттар бар және бір затпен ойнаудың көптеген жолдары бар. Олардың кейбіреулері қарапайым, басқалары күрделі. Балалар біртіндеп ойнаудың күрделі тәсілдерін үйрене алады.</p>	<p>● Бала қызығушылығын жоғалтқан кезде және сіз оны қайтадан ойынға тартуыңыз керек. Ойынға жаңа қадамдар қосу арқылы сіз оның ұзақтығын арттырасыз және балаңызға бірлескен іс-шараларға ұзақ уақыт қатысуға мүмкіндік бересіз. Көптеген балаларға ойыншықтарды қолдана отырып ойындарды игеруге көмек қажет. 3. Баланың бірлескен әрекетке ұзақ уақыт қатысуы үшін алдымен ойынды қайталаңыз. Сіздің алғашқы қадамыңыз қандай болды? Барлық қадамдарды орындағаннан кейін бірінші қадамнан бастаңыз.</p>

1	2	3	4	5
			<p>Сіз балаңызға ойнаудың жаңа тәсілдерін көрсете аласыз:</p> <ul style="list-style-type: none"> - бір затпен немесе ойыншықпен; - бір уақытта бірнеше заттармен немесе ойыншықтармен; - қуыршақтармен немесе жануарлардың мүсіндерімен - басқа адамдармен; - кітаптармен немесе журналдармен. 	<p>Ойынды тез бастаңыз, оны көңілді және қызықты етуге тырысыңыз.</p> <p>Қайталау ойынды ұзағырақ, жеңіл және көңілді етеді.</p> <p>Қайталау – ол жақсы! Балалар ойынды қайталау арқылы үйренеді.</p> <p>Сіздің балаңыздан бұрын ішіңіз пысуы мүмкін.</p>

1	2	3	4	5
	<p>Бланың қарым-қатынасын қалай түсінуге болады</p>	<p>№1. Балалар қарым-қатынас жасаудың басқа тәсілдері қиын болған кезде қарым-қатынас жасау үшін қиын мінез-құлықты қолдана алады.</p> <p>№2. Балаңыздың қашан сөйлесетінін байқау үшін қараңыз және тыңдаңыз.</p> <p>- балаңызға назар аударыңыз, оны не қызықтыратынын сізбен сөйлесуге тырысқанда байқаңыз және тыңдаңыз- сіздің балаңыз қызығушылық танытқанда немесе араласқанда, бұл олармен байланыс орнатып, оларға жаңа нәрсені үйренуге көмектесу мүмкіндігі.</p>	<p>Балалардың қарым-қатынасының әртүрлі тәсілдері</p> <p>СӨЗДЕР:</p> <p>айқын сөздер; айқын еместер сөздер, мысалы, орнына.</p> <p>БІРТҮРЛІ СӨЗДЕР:</p> <p>қайталанатын дыбыстар, сөздер немесе сөз тіркестері; жаңғырық сөздерді немесе сөз тіркестерін, кітаптардан немесе бейнелерден естіген сөздерін қайталау.</p> <p>ДЫБЫСТАР:</p> <p>жылау; айқайлау;</p>	<p>Баланың кез-келген қарым-қатынасына, тіпті түсініксіз болса да, сөздер мен қимылдар арқылы жауап беріңіз.</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Сіз баланың қарым-қатынасына сөздер мен қимылдарды қолдана отырып жауап бере аласыз ● Сіз қолдануға болатын ишаралар <p>Затты көрсету</p> <p>Затты ұстау және көрсету</p> <p>Затты беру</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Қимылдар балаға қарым-қатынастың тағы бір әдісін ұсынады ● Баланың кез-келген сөзіне жауап беру, тіпті егер бұл түсініксіз немесе оғаш болса да <p>сіз баланы әлеуметтенуге қызықтырасыз</p> <p>сіз балаңызға қарым-қатынастың жаңа, күрделі</p>

1	2	3	4	5
		<p>№3 Қараңыз және тыңдаңыз, содан кейін баланың сізге не айтқысы келетінін шешіңіз.</p> <p>- балалар сізге хабарлама жіберуге тырысу үшін сөздерді, сөзсіз мінез-құлықты немесе қиын мінез-құлықты қолдана алады.</p> <p>- сіздің балаңыз сізге не айтқысы келеді?</p> <p>- мүмкін сіздің балаңыз:</p> <p>- бірдеңе сұрайды ма?</p> <p>- бір нәрсе жасағанды тоқтатқысы келе ме?</p> <p>- сізбен бір нәрсе бөліскісі келе ме?</p>	<p>Балалардың қарым-қатынасының әртүрлі тәсілдері</p> <p>СӨЗДЕР:</p> <p>айқын сөздер; айқын еместер сөздер, мысалы, орнына.</p> <p>БІРТҮРЛІ</p> <p>СӨЗДЕР:</p> <p>қайталанатын дыбыстар, сөздер немесе сөз тіркестері; жаңғырық сөздерді немесе сөз тіркестерін, кітаптардан немесе бейнелерден естіген сөздерін қайталау.</p>	<p>тәсілдерін үйренуге көмектесесіз.</p> <p>Балаңыздың тілдік дамуына сәйкес келетін сөздер мен кимылдарды қолданыңыз.</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Егер сіздің балаңыз: мүлдем сөйлемейді, тек дыбыстарды немесе түсініксіз сөздерді қолданады: сіз 1 сөзді қолдана аласыз. ● Егер сіздің балаңыз сөйлесе: бір уақытта 1 сөз ғана айта алатын болса, сіз 1-2 сөзді қолданасыз бір уақытта 2 сөз айта алатын болса, сіз 2-3 сөзді қолданасыз бір уақытта 3-4 сөз айта алатын болса, сіз фразаларды қолданасыз <p>Сөйлемдерді айта алатын болса, сіз де сөйлемдерді қолданасыз.</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Сіз айтып отырған затты көрсету немесе оны балаға көрсету немесе затты балаға

1	2	3	4	5
		<p>- ол сізге қорқатынын, шаршағанын, аш екенін немесе толқып тұрғанын айтуға тырысады ма?</p>	<p>ДЫБЫСТАР: жылау; айқайлау; жылау; «иә» дегенді білдіретін дыбыстар, «жок» немесе басқа мағыналар. ДЕНЕ ҚОЗҒАЛЫСЫ: бір нәрсеге бұрылады немесе қозғалады; біреудің қолын алып, оны затқа қояды(оған көмектесу үшін); басын бұрады; басын изейді. ЖҮЗІ: мимика; күлімсіреу; қастардың қозғалысы және т. б. ҚОЛДЫҢ ҚОЗҒАЛЫСЫ:</p>	<p>беру арқылы қимылдарды қолдануды ұмытпаңыз. ● Қимылдар балаға сіздің қарым-қатынасыңызды жақсы түсінуге көмектеседі. Балаңызға қарым-қатынасқа қатысуға мүмкіндік беру үшін күтіңіз. Үндемеңіз және балаңыздың қарым-қатынасын күтіңіз (тек бірнеше секунд)● Сіз күткен кезде байқау үшін қараңыз және тыңдаңыз: Дыбыстар Сөздер Ишаралар Бала қайда қарап тұрғанын қараңыз Сұрақтардан аулақ болыңыз. Мысалы, «Не болды? Мұнара құлады ма?» ● Тестілеуден аулақ болыңыз. Мысалы, «Мұнара қандай түсті?» деп айтудың қажеті жоқ.</p>

1	2	3	4	5
			<p>бір нәрсені көрсетеді; біреуге зат береді; бір нәрсеге қол созады немесе затты итереді.</p> <p>КӨЗҚАРАС: біреуге қарайды; бір нәрсеге, содан кейін біреуге тез қарайды; бір нәрсеге мұқият қарайды.</p> <p>ШАМАДАН ТЫС НАЗАР АУДАРАТЫН МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ: айқайлау; еденге құлау; тістеу; тырнау; басқаларды немесе өзін ұру</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● Балаңызға не айту керектігін айтудан аулақ болыңыз. Мысалы, «Ба-бах деп айт! «Ба-бах деп айт!» Қазір баланың назарын аударған нәрсе және қазір не істеп жатқаны туралы сөйлесіңіз. Баланың көзқарасы не екенін байқаңыз ● Баланың не істейтіні және не қарайтыны туралы сөйлесіңіз. ● Қимылдарды қолдануды ешқашан ұмытпаңыз: сіз не туралы сөйлесіп жатқаныңызды көрсету немесе затты ұстау және көрсету немесе балаға затты беру. ● Қимылдар балаға сіздің қарым-қатынасыңызды жақсы түсінуге көмектеседі.

1	2	3	4	5
5	Баланың қарым-қатынасын қалай түсінуге болады	№1. Балаңыз бөлісу үшін қашан сөйлесетінін және қашан сұрайтынын байқау үшін қараңыз және тыңдаңыз. Біз екі негізгі себеп бойынша байланысамыз: - бөлісу үшін (бірдеңені көрсету немесе айту)- сұрау үшін (біреуден бірдеңе).	Олар үшін қызықты немесе жаңа нәрсе Олар үшін күтпеген нәрсе Сүйікті заты, әрекеті, адамға деген сезімі, т.б. Бір нәрсеге қол жеткізу. Жайлылық немесе назар аудару. Бір нәрсеге көмектесу. Үзіліс алу. Сізге ұнамайтын әрекетті тоқтатыңыз. Өзіңізге ұнайтын нәрсені жалғастырыңыз.	1. Көрсетіңіз және айтыңыз, балаңыз сөйлесу үшін қолдана алатын сөздер мен қимылдарды көрсетіңіз. Балаңыз үндемей тұрғанда, сіз оған көмектесе аласыз: ишарат жасап, сөз айтыңыз. КӨРСЕТІҢІЗ: затты көрсетіңіз және АЙТЫҢЫЗ: зат атауы КӨРСЕТІҢІЗ: ұстап тұрып затты көрсетіңіз және АЙТЫҢЫЗ: зат атауы КӨРСЕТІҢІЗ: затты баланың қолына беріңіз және АЙТЫҢЫЗ: зат атауы

1	2	3	4	5
		<p>№2. Балаңыздың өзара әрекеттесуі үшін мүмкіндіктер жасау үшін күнделікті әрекеттерді пайдаланыңыз. Мұны қалай жасауға болатынын қараңыз!</p>		<p>2. Балаңыздың сөйлеуін арттыру үшін оның сөздерін қайталаңыз және жаңа сөз қосыңыз. Балаңыздың сөйлесе бастағанын байқасаңыз, балаңыз айтқан сөзді айтып, басқа жаңа сөз қосыңыз.. ЕСІҢІЗДЕ БОЛСЫН: тым көп сөздерді қосу баланы шатастырып, оны өз бетінше қолдануды қиындатады. Бір сөзді ғана қосып көріңіз. Иә! Су! Жүк көлігі кетіп бара жатыр! Жүк көлігімен барайық! Машина! Машина келді! Қызыл көлік! Үлкен қызыл көлік! Сынып қалды! Қуыршақ сынып қалды! Тағы су! Тағы су ішкім келеді!</p> <p>3. Айналадағы кеңістікті баланың сұрауға мүмкіндігі болатындай етіп ұйымдастырыңыз.</p>

1	2	3	4	5
				<p>Балаңыз ұнататын әрекеттерді, тағамдарды немесе ойыншықтарды пайдаланыңыз:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Нысандарды қол жетпейтін жерде, бірақ көрінетін жерде ұстаңыз, сонда балаңыз оларды меңзей алады немесе қол созады. • Екі затты көзге көрінбейтін, бірақ қол жетпейтін жерде ұстау арқылы балаңызға таңдауды ұсыныңыз. <p>Мысалы, сұраңыз: «КІТАП ПА немесе ДОП ПА?»</p> <ul style="list-style-type: none"> • Элементтерді бір-бірден немесе бөліктерге бөліп беріңіз, ал қалғандарын қол жетпейтін жерде сақтаңыз. Бала тағы да сұрайды ма күтіңіз. <p>ЕСТЕ САҚТАҢЫЗ: ешқашан балаңыз тамақ пен су сұрағанда оған беруден бас тартпаңыз. Балаңызға тамақ пен су қажет болғанда оған беріңіз.</p>

1	2	3	4	5
				<p>Элементтерді қол жетпейтін, бірақ көрінетін жерде сақтаңыз. Балаңызға заттардың арасында тандауды ұсыныңыз.</p> <p>Элементтерді бір-бірден немесе кішкене бөліктерден беріңіз.</p> <p>4. Балаңызға үй жұмыстары мен ойын уақытында сізбен бөлісу мүмкіндігін жасаңыз.</p> <p>КҮНДЕЛІКТІ ҮЙ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ҚЫЗМЕТТЕРІМЕН ОЙЫНДАРДЫ балаңызбен бөлісіңіз</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Балаңыз сізбен бөлісу үшін сөйлесе бастағанша КҮТІҢІЗ. ● Егер ол мұны жасамаса, балаңыз қолдануы мүмкін сөздер мен қимылдарды КӨРСЕТІҢІЗ және АЙТЫҢЫЗ және балаңыздың жауап ретінде бөлісуін күтіңіз..

1	2	3	4	5
				<ul style="list-style-type: none"> ● КҮТІЛМЕГЕН НЕМЕСЕ ҚЫЗЫҚТЫ НӘРСЕНІ ЖАСАП КӨРІҢІЗ және балаңыздың сізбен не болғанын бөліседі ме байқап көріңіз.
6	<p>Баланың қалаусыз мінез-құлқын қалай ескертуге болады, оған қызығушылықта болуға және реттелуіне</p>	<p>№1. Көңіл-күй термометрі. Ыстық / қызыл «реттелмеген» Қатты ренжіген, ашуланған немесе шамадан тыс қозған. Тыныштандыру үшін көмекті қажет етеді. Мысалдар: жылау, айқайлау, ыңылдау, ашулану, қашып кету немесе жүгіру, еденде домалау.</p>	<p>№1 Балалар сабырлы және жинақы кезде жақсы үйренеді. -балалар сабырлы және жинақы болған кезде, оларды үйрету және қиын тапсырмаларды орындау оңайырақ біз балаларға өздерін қалай сезінетінін түсінуге көмектесу үшін көңіл-күй термометрін пайдалана аламыз.</p>	<p>1. Баланы шеберлігі мен қалаулы мінез-құлқы үшін мадақтаңыз және мақтаңыз. Балаңыздың өзін жақсы ұстайтынын немесе бір нәрсені жақсы істегенін байқаңыз және оған назар аударып, күлімсіреп, жылы сөздермен жауап беріңіз.</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Балаңыз қиын тапсырманы орындауға тырысқанда мадақтаңыз және мақтаңыз (мысалы, «Сен тырысып жатырсың!» немесе «Сен көмектесіп жатырсың» деңіз) ● Мақтау балаңызға тыныштық сақтауға және ортақ әрекеттерге қатысуға көмектеседі.

1	2	3	4	5
		<p>Жылы / Сары Көңілсіздік, мазасыздық, бұзылыстың алғашқы белгілері пайда болады. Мысалдар: қайталанатын дыбыстар шығарады, ноылдайды, суылдайды, ерылдайды, қозғалады, айналасына қарайды, кезекпен жүрмейді және ойынға қатыспайды және «қызығушылығы жок» болады. салқын/жасыл «реттелетін» Сабырлы және оқуға дайын</p>	<p>Балалар өздерін қалай сезінетінін түсінгенде, олар сабырлы болуға қалай көмектесуге болатынын біле бастайды. №2. Балалар қол жеткізу, назар аудару, бір нәрседен аулақ болу немесе сезімді сезіну үшін қажетсіз мінез- құлықты қолдана отырып сөйлесе алады. -Баланың мінез- құлқы кейде түсіну қиын болатын себептермен анықталады;</p>	<p>● Мақтау баланы ынталандырып, жетелейді. (Сабын! Сабын керек пе? Жақсы сұрадың!) 2. Қажетсіз мінез-құлық басталғанға дейін пайда болатын сигналдарды қараңыз және тыңдаңыз. Қалаусыз мінез-құлықтың алдында не болғанын ойлаңыз және өзіңізден сұраңыз: ● Мен оған жүгінген кезде балам не істеді? ● Мұндай жағдай мен үшін немесе балам үшін өте қиын ба? (Мысалы, балаға сүйікті машиналарын жинастыру немесе өзіне ұнамайтын серуенге жиналу өте қиын) ● Мен оған жақындаған кезде бала қандай күйде болды? «Салқын», «жылы» немесе «ыстық»? болуға көмектеседі.</p>

1	2	3	4	5
		<p>Мысалдар: күлімсіреу және күлу, дене қозғалыссыз және босаңсыған, дыбыстар шығарады немесе сөйлеседі.№2. Менің баламның көңіл-күй термометрі</p> <p>Ыстық/қызыл «реттелмейтін»</p> <hr/> <p>Жылы / Сары Көңілсіздік, мазасыздық, бұзылыстың алғашқы белгілері пайда болады _____ салқын / жасыл «реттелетін» Сабырлы және оқуға дайын _____</p>	<p>- Біз баланың қалаусыз мінез-құлқының себебін түсініп, оны болдырмауға немесе азайтуға көмектесуіміз керек. Мінез-құлық балаға көмектеседі: Қазір қалаған нәрсесіне қол жеткізуге. Біреудің назарын аудару. Оған ұнамайтын нәрсені тоқтату немесе болдырмау. Қандай да бір сезім немесе эмоция алу.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● Мақтау баланы ынталандырып, жетелейді. (Сабын! Сабын керек пе? Жақсы сұрадың!) 2. Қажетсіз мінез-құлық басталғанға дейін пайда болатын сигналдарды қараңыз және тыңдаңыз. Қалаусыз мінез-құлықтың алдында не болғанын ойлаңыз және өзіңізден сұраңыз: ● Мен оған жүгінген кезде балам не істеді? ● Мұндай жағдай мен үшін немесе балам үшін өте қиын ба? (Мысалы, балаға сүйікті машиналарын жинастыру немесе өзіне ұнамайтын серуенге жиналу өте қиын) ● Мен оған жақындаған кезде бала қандай күйде болды? «Салқын», «жылы» немесе «ыстық»?

1	2	3	4	5
			<p>Кейде балалардың мінез-құлқы баланың басқара алмайтын физикалық немесе медициналық себептермен байланысты екенін есте ұстаған жөн. Балалар ешқашан ұйқыда зәр шығару сияқты басқара алмайтын мінез-құлықтары үшін жазаланбауы керек.</p>	<p>● Менің балам өзінің мінез-құлқымен маған бірдеңе айтуға тырысты ма? (Мысалы, ол өзін қалай сезінеді немесе бір нәрсені қалайды немесе қажет етеді). Көңіл-күйдің өзгеруінің алғашқы белгілері пайда болған кезде балаңызға «салқын» күйге (жасыл қатарға) оралу оңайырақ. 3. Балаңызға сабырлы болуға көмектесу үшін қоршаған кеңістікті дұрыс ұйымдастырыңыз және өзгелерді әрекеттің өзгеруі туралы ескертіңіз. Қоршаған кеңістікті дұрыс ұйымдастырыңыз: Айналаңызды ретке келтіріңіз, артық заттарды алып тастаңыз балаңызды қабырғаға арқасымен отырғызыңыз немесе үстелге отыруын ұсыныңыз</p>

1	2	3	4	5
				<p>• Балаңызға әрекеттің өзгеруі туралы ескертіңіз: Балаңызға іс-әрекеттің алдағы өзгерісі туралы бірнеше минут бұрын айтыңыз...</p> <p>Балаңызға әрекеттің соңына дейін қанша минут қалғанын айтыңыз, содан кейін соңғы бірнеше секундты кері санаңыз. Балаңызға нақты нұсқаулар беріңіз және уақыт аяқталғаннан кейін оларды орындауға көмектесіңіз.</p> <p>Сондай-ақ, сіз таймерді қолдана аласыз, сонда сіздің балаңыз қанша уақыт қалғанын көре алады. (Тағы екі минут ойнаңыз, содан кейін барасыздар).</p> <p>Дұрыс органы құру және сабақты өзгертпес бұрын ескерту балаңызға сабырлы және жинақы болуға көмектеседі.</p>

1	2	3	4	5
		<p>№1. Балаңыздың қалаусыз мінез-құлқының себебін анықтаңыз (қол жеткізу, назар аудару, бір нәрседен аулақ болу немесе сезіну) және шешіңіз бұл себепке қалай жауап беру керек.</p>	<p>Баланың қалаусыз мінез құлқының төрт себебі бар:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Қажетті затқа қол жеткізіңіз ○ Өзіңізге назар аударыңыз. ○ Қандай да бір әрекетті болдырмау немесе тоқтату. ○ Белгілі бір сезімге ие болыңыз. ● Қалаусыз мінез-құлқтың себебін анықтау үшін өткізілгенге ДЕЙІН, СОЛ КЕЗДЕ және ОДАН КЕЙІН не болғанын ойлаңыз. 	<p>1. Балаңызға күнделікті әрекеттерді орындау тәртібін түсінуге және жағдайды бақылауды сақтауға көмектесу үшін сурет кестесін пайдаланыңыз.</p> <p>«БАСЫНДА-КЕЙІН» суреттері бар кестесі сіздің балаңызға қазір не болып жатқанын және келесіде не болатынын көрсетеді.</p> <p>Біз балаға 2 суретті көрсетіп, «қазір бетімізді жуамыз, содан кейін киім киеміз» деп айта аламыз.</p> <p>Суреттер кестесі балаңызға келе жатқан өзгерістер туралы ескертуге көмектеседі.</p> <p>Бұл одан әрі не болатыны туралы алаңдаушылық пен стрессті төмендетуі мүмкін.</p> <p>«Күнделікті кесте» суреттері бар кестесі сіздің балаңызға бірден бірнеше қадамды көрсетеді.</p>

1	2	3	4	5
			<ul style="list-style-type: none"> • Қажетсіз мінез құлықты оның себебіне байланысты тоқтатудың немесе азайтудың әртүрлі тәсілдері бар. 	<p>2. Егер баланың қалаусыз мінез құлқы қалаған затқа қол жеткізуге бағытталған болса оны сөздер мен қимылдарды қолдануға үйретіңіз. КӨРСЕТІҢІЗ және АЙТЫҢЫЗ - бала сұрай алатын сөздер мен қимылдарды көрсетіңіз. (Мен жегім келеді! Ия, менің тамақ жегім келеді!)</p> <p>3. Егер баланың қалаусыз мінез құлқы назар аударуға бағытталған болса ол үшін қауіпсіз болған кезде оның мінез құлқын елеменіз. Өзіңізден сұраңыз: Бұл мінез-құлық менің балама немесе басқа адамға зиян тигізуі мүмкін бе? Бмала менің назарымды талап етеді, өйткені ол қорқады, сау емес немесе ауырады?</p>

1	2	3	4	5
				<p>• Егер сіз екі сұраққа да «жоқ» деп жауап берсеңіз, бұл мінез-құлықты елемеуге болады. Балаңызға қарамаңыз, онымен сөйлеспеніз немесе қажетсіз мінез-құлықтың тоқтауын күткен кезде айқайламаңыз (әйтпесе сіз баланыңызға көп назар аударғаныңызды көрсетесіз).</p> <p>Есіңізде болсын, баланың назар аударуға бағытталған жағымсыз мінез-құлқы жақсармас бұрын, елемеу МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ БІРЖОЛА НАШАРЛАУЫНА ӘКЕЛЕДІ. Себебі бала сізді өзіне назар аудартуға тырысады.</p> <p>Қалаусыз мінез-құлықты жасауын тоқтатқан кезде, баланы бірден МАҚТАҢЫЗ, тіпті өте кішкентай нәрсе үшін, мысалы, ол бірнеше секунд қана шу шығармайды.</p>

1	2	3	4	5
				<p>4. Егер баланың қалаусыз мінез-құлқы әрекетті тоқтатуға немесе болдырмауға бағытталған болса, балаға нақты, дәйекті және сәйкес болдамдар қойыңыз.</p> <p>АНЫҚ: балаңыз түсінетін сөздерді қолданыңыз.</p> <ul style="list-style-type: none"> ● ДӘЙЕКТІ: балаңыздан әр уақытта бірдей нәрсені күтіңіз, қадамдардың күрделілігін біртіндеп арттырыңыз. ● СӘЙКЕС КЕЛЕТІН: балаңыздың деңгейіне сәйкес келетін әрекеттер мен дүниелерді таңдаңыз. ● Егер әрекет тым қиын болса, бала бас тартады немесе ктастап кетеді. <ul style="list-style-type: none"> ○ Балаңыз үшін әрекетті жеңілдетіп, қызықты етіңіз: көмектесу, мадақтау, бірдеңені ызылдау, орынды ұйымдастыру, сабаққа ыңғайлы уақытты таңдау.

1	2	3	4	5
				<p>• Егер іс-әрекет тым оңай болса, баланың жалығуы немесе кетіп қалуы мүмкін.</p> <p>- Материалдарды әртараптандыру немесе жаңа қадамдарды үйрету арқылы оған сабақты қызықты етіңіз.</p> <p>5. Балаңызға қауіпсіз және қолайлы мінез-құлықты үйретіңіз.</p> <p>Сезімдерді іздеуге бағытталған қажетсіз мінез-құлықты ауыстыру үшін</p> <p>• Өзіңізден сұраңыз: бұл мінез-құлық менің балама қауіп төндіре ме? бұл мінез құлық менің баламның сабақпен айналасуына және оқуға кедергі келтіре ме? бұл мінез құлық қалыпты ма?</p>

1	2	3	4	5
				<ul style="list-style-type: none"> ● Егер сіз осы сұрақтарға «жоқ» деп жауап берсеңіз, бұл сіз үшін басты міндет емес, баланың қалаусыз мінез-құлқының басқа түрлеріне назар аударыңыз. ● Егер сіз осы сұрақтарға «иә» деп жауап берсеңіз - балаға өзіне қажетті сезімдерді алу үшін қауіпсіз және қолайлы мінез-құлықты үйретіңіз. Бұл мінез құлық қажетсіз мінез құлықты ауыстырады. Бала бейтаныс адамның киіміне қол тигізеді, өйткені ол матаға қол тигізгенді ұнатады. Оның орнына, балаңызға матаның бір бөлігіне қол тигізіп, оны сөздерді немесе қимылдарды пайдаланып сұрауға үйретіңіз. #1. #2. #3. #4.

1	2	3	4	5
				<p>Баланы өзіне қажет сезімдермен бөлісуге және сөздер мен қимылдарды қолдану арқылы сұрауға үйретіңіз (мысалы, оны құшақтауды сұрау және т.б.)</p>
8	<p>Кішкентай қадамдармен және ересек адамның минималды көмегімен балаға жаңа дағдыларды қалай үйретуге болады.</p>	<p>№1. Сіздің көмегіңізбен жаттығу арқылы бала күнделікті өмірде жаңа дағдыларды үйренеді.</p>	<p>Сіз балаңызға күнделікті өмірде жаңа дағдыларды үйренуге көмектесе аласыз, оған көмектесіп, онымен күн сайын жаттығу жасай аласыз.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Күнделікті өмір дағдылары – өз бетінше киіну, шешіну және қолды жуу. 	<p>1. Шеберлікті кішкене қадамдарға бөліп, балаңызға бір уақытта бір кішкентай қадамды үйретіңіз. МЫСАЛЫ: көйлек кию 5 кішкентай қадамнан тұрады: Жейдені дайындаймыз! Басымызға киеміз! Қолымызды саламыз! Екінші қолды саламыз! Төменге тартамыз! Алдымен қандай қадамды үйрету керек? Егер сіздің балаңыз әлі қадамдардың ешқайсысын өз бетімен жасамаса немесе</p> <ul style="list-style-type: none"> • Егер ол бала үшін ең оңай немесе ең жағымды болса, ең соңғы, 5-ші қадамды үйретіңіз.

1	2	3	4	5
				<p>• Егер сіздің балаңыз бірнеше қадам жасай алса, оған әлі игерілмеген алғашқы қадамды үйретіңіз. Мысалы, егер бала 1 және 2-қадамды білсе, оны 3-қадамды орындауға үйретіңіз.</p> <p>2. Балаңыз үйренсін! Табысқа жету үшін оған ең аз көмек көрсетіңіз</p> <p>Мүмкіндігінше балаңызға ең төменгі көмек көрсетуге тырысыңыз – КӨРСЕТУ және АЙТУ</p> <p>Қадамды қалай орындау керектігін КӨРСЕТУ және АЙТУ:</p> <p>Баланың жасап көруін күтіңіз. Егер бала жасамаса, қайталаңыз. Баланы тырысқаны үшін мақтаңыз:</p> <p>Егер бала бұл қадамды жасаса, көмектің ең төменгі деңгейін пайдалануды жалғастырыңыз.</p>

1	2	3	4	5
				<p>Егер бала бұл қадамды орындамаса, оған біраз уақыт КӨБІРЕК көмек көрсетіңіз:</p> <p>Әрекетті бастау немесе аяқтау үшін КІШКЕНЕ (ішінара) физикалық көмек: әрекетті өзіңіз бастаңыз:</p> <p>Балаңызға аяқтауға рұқсат етіңіз:</p> <p>Тырысқаны үшін мақтаңыз:</p> <p>Әрекетті басынан аяғына дейін толық орындау үшін ҮЛКЕН (толық) физикалық көмек.</p> <p>3. Балаңызға нақты, дәйекті нұсқаулар беріңіз және әрбір әрекет үшін мақтаңыз.</p> <p>Балаңыз түсінетін тілді қолданыңыз.</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Балаңызға әр кез бірдей нұсқаулар беріңіз. ● Оң көзқарасты сақтаңыз және балаңызды әрбір әрекеті үшін мақтаңыз.

1	2	3	4	5
				<p>4. Өзіңізден сұраңыз: мен баламды басқа қадамға үйрете аламын ба??</p> <p>Балаңызды күнделікті дағдыға үйрету үшін уақыт өте келе бұл дағдыны құрайтын шағын қадамдарға назар аударасыз..</p> <p>Балаңызбен күнделікті іс-әрекетті жасаған сайын өзіңізден сұраңыз:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Біз жұмыс істеп жатқан бұл қадам бала үшін тым қиын емес пе? Мүмкін басында басқа қадамды үйретуім керек пе? ● Біз жұмыс істеп жатқан бұл қадам бала үшін тым оңай емес пе? Бұл қадамды бала басқаның көмегінсіз өзі жасай алады ма? Олай болса, мен балаға келесі кішкентай қадамды үйрете аламын. Мақсат баланың алғашқы қадамды қалай жасау керектігін үйренуі болды. Ол бірінші қадамды жасағанда жаңа мақсат қоямыз.

1	2	3	4	5
				<p>Біздің жаңа мақсатымыз – бала басынан жейдені киюі. Балаға футболканы басына тарту үшін көмек қажет, ал анасы «басына тартуды» еске салуы керек. Қадамды тағы бір рет қайталаңыз. Балаға қосымша көмек қажет, сондықтан анасы баланың басына жейдені ақырын тарта бастайды. Аяқ киімді аламыз! Сен алдың! Кел көмектесейін! Аяқ киімді аламыз! Аяқ киімді аламыз! Сен алдың! Өрекетті өзіңіз бастаңыз: Балаңызға аяқтауға рұқсат етіңіз: Тырысқаны үшін мақтаңыз: Кел көмектесейін! Аяқ киімді аламыз! Сен алдың! Футболканы дайындайыө! Футболканы дайындадың! Басымызға киеміз! Керемет! Кел көмектесейін! Алақай!!! Жейдені кидік!</p>

1	2	3	4	5
9	Өзіңізді ұмытпай мәселені қалай шешуге болады	<p>№1. Өзіңізге және балаңызға мақсат қоюды жалғастырыңыз және өз жетістіктеріңізді бақылаңыз.</p> <p>Баланың мүмкіндіктерін кеңейту үшін күнделікті әрекеттерді біріктіріңіз.</p>	<p>Сіз және сіздің балаңыз үшін қандай тәсілдердің тиімді екеніне назар аударыңыз және оларды болашақта қолдануды жоспарлаңыз.</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Өзіңізден сұраңыз: Менің балам осы қадамды меңгергеннен кейін келесі қадам қандай болады? <ul style="list-style-type: none"> ○ Келесі қарым-қатынас дағдысы. ○ Күнделікті дағдының келесі шағын қадамы. ○ Жағымсыз әрекет кезіндегі келесі тапсырма. 	<p>1. Баланың күнделікті әрекетін ұлғайту үшін келесі тәсілдерді қолданыңыз:</p> <p>Жаңа қадамдарды қосу үшін «КӨРСЕТІҢІЗ ЖӘНЕ АЙТЫҢЫЗ».</p> <p>Алға жылжу үшін бірге жұмысыңызға жаңа қадамды қосу қажет болатын кезенді ескеріңіз.</p> <ul style="list-style-type: none"> ● КӨРСЕТІҢІЗ ЖӘНЕ АЙТЫҢЫЗ: қадамды қалай орындау керектігін көрсетіңіз және ол туралы балаға қолжетімді деңгейде сөйлесіңіз <p>Біз қамал салдық! Ешкі ішінде!</p>

1	2	3	4	5
			<p>○ Балаңызға үйрететін келесі күнделікті әрекет. Сіздің балаңыз күнделікті іс-әрекеттерді өз бетінше жасай алатын болса, 2 дағдыны біріктіріңіз. Егер сіздің балаңыз қолын өздігінен жуа алса, келесі кішкене қадам – үстелге отыру және тіске басар жеу («қол жуу» мен «тамақтануды» байланыстыру).</p>	<p>Текшелерді басқа жолмен қалай құруға болатынын көрсетіңіз . Сөйлемейтін немесе бір сөз ғана айта алатын бала болса, «Қамал!» деп, ал бір уақытта бірнеше сөз сайта алатын балаға: «Біз қамал салдық!». КӨРСЕТИҢІЗ: жануарды хайуанаттар бағының ішіне қалай орналастыруға болатынын. Баланың сөйлеу тілінің даму деңгейіне байланысты «ешкі!» немесе «ешкі ішінде тұр!» (Түймелейік! Түймеле! Сен жасай алдың!) қалай түймелеп жатқаныңызды КӨРСЕТИҢІЗ. Баланың сөйлеу тілінің даму деңгейінде «Түймеле!». Баланы тырысқаны үшін мадақтаңыз: «Сен түймеледің! Сенің қолыңнан келді!»</p>

1	2	3	4	5
		<p>№2. Өзін-өзі қуту сізге және балаңызға көмектеседі.</p> <p>№3. Мәселені шешу жолдарын іздесеңіз, шешімін табасыз.</p>	<p>Егер сіздің балаңыз тістерін өздігінен тазалай алса, келесі қадам – шалбар кию («тістерді тазалау» мен «шалбарды киюді» байланыстырыңыз) Ересектер ретінде біз күн сайын көптеген күнделікті жұмыстарды жасаймыз. Сіз балаңызға екі немесе одан да көп әрекеттерді өз бетінше орындай алатын болса, тәуелсіз болуды үйренуге көмектесе аласыз.</p>	<p>2. Мәселенің мүмкіндігінше ықтимал шешімдерін ойлап табыңыз.</p> <p>Дұрыс емес шешімдерді алып тастаңыз.</p> <p>Қалған шешімдердің артықшылықтары мен кемшіліктері туралы ойланыңыз.</p> <p>Кем дегенде бір шешімді таңдап, анық және нақты әрекет жоспарын жасаңыз.</p> <p>Жоспарыңызды іске асырып көріңіз!</p> <p>Нақты бар мәселенің шешімін табу үшін осы қадамдарды орындаңыз, қазіргі уақытта өзекті және белгілі бір дәрежеде сіздің бақылауыңызға болады.</p>

1	2	3	4	5
			<p>Өзіңізге қамқор болыңыз, дұрыс тамақтануға тырысыңыз, жеткілікті ұйықтаңыз және денсаулығыңызды ойлаңыз.</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Сіз үшін маңызды нәрселермен және сізді бақытты ететін әрекеттермен айналысыңыз. ● Басқа адамдармен сөйлесіп, олармен байланыста болыңыз. <p>Сіздің әл-ауқатыңызды басымдыққа айналдырыңыз!</p>	

1	2	3	4	5
			Балаңызға қолдау көрсету үшін өзіңізге қамқорлық жасаңыз.	

ОӘЖ 376

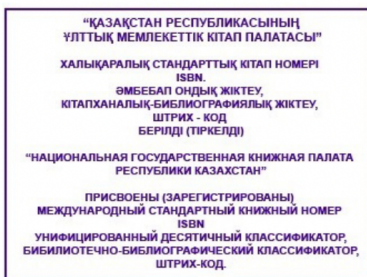
КБЖ 74.3

А54

Алхатова Т.С., Кожагельдиева Л.Х.

ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР, ОНЫҢ
ІШІНДЕ АУТИЗМ СПЕКТРІНІҢ БҰЗЫЛУЫ БАР
БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН ЖЕКЕ ТҮЗЕТУ-БІЛІМ БЕРУ
БАҒДАРЛАМАСЫН ӨЗІРЛЕУ БОЙЫНША
ӘДІСТЕМЕЛІК НҰСҚАУЛЫҚТАР

ISBN 978-601-08-4249-6

ISBN 978-601-08-4249-6

